

Замок
Франц Кафка

Істини

«Замок» – останній, незакінчений і найбільш загадковий роман Франца Кафки (1883–1924), в якому відобразилися всі теми і конфлікти, що непокоїли письменника протягом його життя.

У центрі роману, як майже в усіх творах Кафки, – взаємні, незбагненні, алогічні взаємини людини зі світом, з системою, з владою, з іншими людьми. Так, головний герой, опинившись у чужому йому середовищі, намагається порозумітися з тими, від кого тепер залежить його доля. Але ж ці зусилля вимагають і невиправданих жертв: поступитися власним достоїнством, щирими почуттями. Історія героя нагадує перипетії долі самого автора і так само трагічно передає самотність і безпорадність людини в її протистоянні жорстокості й абсурдності життя.

Франц Кафка

Замок

Галка, яка прагне заховатися посеред каміння, або аутизм Франца Кафки

У перекладі із чеської Kafka – це галка, «цілком недоладний птах», – на думку самого письменника, який відчував свою схожість із цією недоладністю і називав себе галкою, у якої відпали крила і для якої не існують після цього ні висота, ні відстань, вона упокорено стрибає серед людей, сіра як попіл, і прагне заховатися посеред каміння. Цей опис багато пояснює і у творчості Франца Кафки, що часто ставала камінням, серед якого він прагнув заховатися від світу і в якому світ відбивався, ніби у чудернацькому, химерному дзеркалі.

Спроба пояснити приховане в книгах Кафки зроблена багатьма дослідниками. І особливо часто вони намагаються розшифрувати останній, незакінчений і найбільш загадковий роман «Замок». Існує надзвичайно багато трактувань цього роману. У передмові до першого видання, здійсненому всупереч заповітові автора, який просив знищити рукопис, видавець і найближчий друг Кафки Макс Брод пише: «Що ж означає Замок із усіма його дивними документами, незбагненною чиновницькою ієрархією, з його мінливими настроями і підступністю, з його амбіціями (і до того ж цілком виправданими) на особливу повагу, особливу покору? Не відкидаючи часткових трактувань окремих епізодів, які самі по собі можуть бути цілком правильними (...), цей Замок, до якого К. не має доступу і до якого він з незрозумілих причин навіть не може наблизитися, є саме тим, що теологи

називають Божою ласкою, опікою Бога над людськими долями (у Селі), продуманість випадковостей, таємничі рішення, дари і покарання, незаслужене і присвоєне, так зване «Non liquet» у житті кожного. Тому у «Процесі» і в «Замку» зображені обидві форми божественного (у розумінні Кабали) – правосуддя і Божа ласка». Саме цей важкий шлях землеміра К. до Божої благодаті, на думку Брода та інших дослідників, описаний у «Замку», а завершення роману, яке перед смертю Кафка розповів Броду, логічно вкладається у це трактування. Після численних поневірянь і принижень знесилений і немічний землемір помирає, а перед смертю із Замку приходиться повідомлення про те, що хоча правної підстави і немає, але у зв'язку із особливими обставинами К. дозволяється жити і працювати у Селі. Це можна розуміти як торжество Божої справедливості або як злу іронію долі.

Але існують й інші трактування роману, на думку Брода, «хибні». Серед найбільш прямолинійних – насамперед відшукування пророцтв конкретних історичних подій. Наприклад, спроба Клауса Манна та численних інших дослідників проводити паралелі між сюжетом «Замку» і реаліями нацистської Німеччини. Чи розшифрування описаного в романі як пророчої пародії на соціалістичну систему. Або сатиру на реалії Австро-Угорської імперії, у яких жив автор. Саме так швидше за все розуміли текст друзі Кафки, яким він читав уривки і був розчарований реакцією, адже слухачі реготали. Про це існує відомий запис у щоденнику. Пізніше у творі знаходили і більш загальну критику тоталітаризму та бюрократії як явищ, притаманних кожному суспільному устрою.

Частина дослідників вважає перипетії, що відбуваються із К., обрядом ініціації на міфологічному та символічному рівні, такий обряд змушений пройти кожен, хто хоче стати членом тої чи іншої спільноти. Схожі ініціації відбуваються із казковими героями, які проходять випробування вогнем і мідними трубами, аж поки не знайдуть свого місця в житті. Адже землемір бореться не проти чогось чи когось, як, скажімо, Йозеф К. із попереднього роману Кафки «Процес», він добровільно з'являється у Селі і бореться за право жити і працювати там.

Сюжетні перипетії «Замку» часто пов'язують із біографією самого Кафки. Самотність, від якої він страждає і якої одночасно боїться позбутися, – це і відчуття землеміра, який хоче одружитися з Фрідою, але не може покинути задля неї своїх таємничих і незрозумілих їй занять у Селі, тому залишає її саму в школі виконувати важку роботу, а сам вештається по Селу в безрезультатних намаганнях побачити недосяжного чиновника Кламма, проте не може сформулювати, навіщо це йому потрібно. І навіть небезпека втратити Фріду не зупиняє його від цих безглузвих, на її думку, походеньок. Саме цей конфлікт між побутом і далеким від реальності життям у власному внутрішньому світі переживав Кафка кожного разу, коли збирався одружитися. Це описано, зокрема, в листуванні із Феліцією Бауер, однією із наречених письменника, її ж вважають частково прототипом Фріди із Замку. Зовнішність Феліції Кафка описує в щоденнику більш ніж промовисто: «Порожне кістляве обличчя, що відверто демонструє свою порожнечу» (Фріда також не раз описана в романі як дівчина обмежена, неприваблива, неохайна та ще й деспотична). Заняття Кафки літературою були для Феліції чимось настільки ж незрозумілим і непотрібним, як походи К. в Село для дівчини з-за шинквасу Фріди. Все життя Кафка страждав від власної невизначеності поміж страхом втратити таку необхідну йому для писання самотність і страхом залишитися без сім'ї: «Щастя молодих і літніх одружених чоловіків, що працюють у

нашій конторі. Мені воно недоступне, а якби й було доступне, то стало б нестерпним, і все ж це – єдине, чим я був би схильний насититись». Або навіть так: «Без предків, без подружнього життя, без нащадків, сповнений шаленої жаги предків, подружнього життя, нащадків».

Ця боротьба з самим собою супроводжує усі його романи із жінками, саме тому прототипом образу Фріди дослідники вважають і найбільше кохання Кафки, його перекладачку і музу Мілену Єсенську, а прототипом колишнього коханця Фріди чиновника Кламма – чоловіка Єсенської Ернста Поллака. Навіть заїзд «Панський двір» у романі має назву кнайпи, куди любив ходити Поллак. Фріда покинула Кламма заради К., але Єсенська залишилася з чоловіком попри те, що їхній шлюб давно був у кризі, і після смерті К. вона таки піде від чоловіка до збіднілого німецького графа комуніста Шафготша, біографія якого нагадує пригодницький роман: він чотири роки провів у російському полоні, був особисто знайомий із Леніним і Троцьким, а під час Другої світової війни став націонал-соціалістом, але при цьому не допоміг Мілені звільнитися із концтабору, хоча й мав таку можливість. На відміну від своєї коханки, Шафготш успішно дожив до глибокої старості і помер у 1972 році. Пророчу алюзію на таку долю Мілени можна відчитати у «Замку», адже Фріду спокушає і забирає від К. Єремія – один із двох однаково недолугих і легковажних помічників.

Інша важлива для Кафки проблема – виснажливість і невдячність письменницької праці, зображена у «Замку» в образі листоноші Варнави, який має надійну професію шевця (як і сам Кафка у своєму страховому агентстві), але попри це ходить до Замку і страждає від того, що розносить нікому не потрібні старі листи з архіву. А страждання його виражається в тому, що він погано виконує свою роботу, по кілька днів залишає листи лежати вдома на лаві, перш ніж віднести адресатові, дає їх читати сестрі, не щодня з'являється в Замку.

Землемір К. відчуває себе чужим у Селі, звичаїв і законів якого він не знає. Чужим відчуває себе і Кафка, адже він німець, який живе у Празі, однаково далекий як від німецької, так і від чеської культури, до того ж єврей, хоча і від єврейської культури та релігії він достатньо далекий. Він ненавидить свою роботу в конторі, але не здатен позбутися її. І не лише із фінансових міркувань, а й від страху стати невільником свого письменства, залежати від гонорарів і бути змушеним публікувати написане. Робота заважає його писанню, а писання роботі. До цього додаються проблеми з жінками та здоров'ям. Цей заплутаний клубок реальних і надуманих проблем виснажує Кафку не менше, ніж його героя. А до всього цього додається ще й екзистенціальна самотність маленької людини, беззахисної перед безжальною м'ясорубкою системи, незалежно від того, що саме виступає в ролі такої системи – загальна несправедливість, що панує у світі, недосконалість будь-якої влади або конкретного державного устрою, чи і зовсім маленька несправедливість фірми-працедавця або ж непростих стосунків із власною родиною.

Часто дослідники «Замку» не лише пропонують інтерпретації тексту, а й полемізують між собою. Так, наприклад, Вальтер Беньямін критикує біографічне і релігійно-філософське трактування «Замку». Він вважає, що Кафка, безумовно, стоїть у центрі всіх своїх романів, «але події, які трапляються з ним, ніби навмисне повинні зробити того, хто їх переживає, непомітним, неважливим, запахнути його у саму серцевину банальності. У

результаті шифр-ініціал К., яким позначений головний герой роману «Замок», говорить нам про автора не більше, ніж сказала б літера на носовику чи на підкладці капелюха про особистість зниклої безвісти людини. Зрештою, тим легше складати легенди про цього Кафку, у тому сенсі, що він ніби все життя намагався з'ясувати, як виглядає, але так і не здогадався подивитися у дзеркало».

Що ж до трактування твору за котроюсь із релігійно-філософських схем, то воно, на думку Беньяміна, «напрошується майже само собою», і тому не дивно, що саме до такого трактування схилився Макс Брод після спілкування з автором. Але «така думка веде нас дуже далеко від світу Кафки, і навіть більше – вона вбиває цей світ», – стверджує Вальтер Беньямін. «Звичайно, досить складно заперечити твердження, що у своєму романі «Замок» Кафка намагався зобразити вищу силу і місце перебування благодаті, у «Процесі» – нижні світи, місце для засуджених і проклятих, а в останньому великому своєму творі «Америці» – земне життя, і все це, ясна річ, у теологічному значенні. Тут існує лише одне «але», бо такий метод дає значно менше результатів, ніж набагато складніший і виснажливіший шлях пояснення творчості письменника із самої середини його образності». Безпорадність К. у Селі, його марні намагання порозумітися з мешканцями, відчуття чужинця, повна відсутність знань про звичаї, які там панують, можна трактувати і як метафору стосунків людини з її тілом і цього тіла зі світом. Людина так само нічого не знає про те, що відбувається в її тілі, за якими законами воно існує, як землемір не знає того, що керує життям Села. Таке трактування «Замку» пропонує Вальтер Беньямін.

Російський дослідник Михайло Бахтін вважає, що «Кафка здійснив своєрідний антидостоевський, антикоперниківський, навіть можна сказати, птолемеевський переворот у літературі. Якщо у Достоевського слово настільки проникає у свідомість, що від цього стає боляче, у Кафки герої бавляться зі словом, воно відскакує від них, як від стінки горох. Вони або не чують, або не розуміють сказаного, а якщо і розуміють, то щось цілковито протилежне. Тому вони висловлюються нечітко і плутано, кидаються геть від слова, як від чуми, слово в їхніх руках, як зброя, як камінь або як кулак, загрозливо занесений над головою іншого.

Чому ж герой Кафки позбавлений можливості діалогу? Можна було б сказати, що ці герої психічно неповноцінні, але герої Достоевського теж, як правило, психічно нездорові. Однак істеричне слово героїнь Достоевського неможливе без запитань і зворотної реакції. Слово у Кафки – це аутичне слово, якщо скористатися висловом професора Е. Блейлера. Воно говорить в порожнечу, без причини і невчасно. Воно не має цінності в діалогічному сенсі. Навіть якщо у нього і є адресат, то він десь далеко і не тут. Коли мовчать істеричні хворі, вони ніби говорять: «Послухайте, як я мовчу. Заговоріть зі мною!» Аутична людина застигає у своєму мовчанні, як камінь, а якщо раптом починає говорити, то її мова звернена в порожнечу і цю мову неможливо почути і зрозуміти.

Якщо герої Достоевського ніколи не збігаються самі з собою, то герої Кафки занадто збігаються самі з собою. У цьому їхня монологічна сила, але в цьому і мовне провалля сучасної літератури, яка або ритмізує мову, як у Андрея Белого, або плете з неї безкінечний візерунок цитат, як у Джойса, або загрузає у довжелезних описах минулого, як у Пруста, або нав'язливо повторює одне і те ж, як у Фолкнера. Парадоксально, але світова

література, яка ніби-то так тонко і глибоко працює зі словом, означає смерть живого слова, в кожному разі остаточний вирок йому. У цій смерті письменник Кафка зіграв не останню роль, бо його справедливо вважають одним із основоположників найновіших літературних течій».

Мовні непорозуміння героїв «Замку» можуть мати ще й інші пояснення. Наприклад, з точки зору теорії мовних актів оксфордського аналітика Дж. Остіна. Згідно з цією теорією успішними вважаються мовні акти, у яких мовцеві вдається спонукати особу, до якої звертаються, виконати певну дію, інші мовні акти вважаються неуспішними. Тобто коли ви звертаєтеся до сусіда за столом з проханням передати вам солі і сусід виконує ваше прохання, – ваш мовний акт успішний. Якщо ж він відмовляється передати вам сіль або ігнорує ваші слова, – ваш акт неуспішний. З цієї точки зору мовні акти, себто діалоги героїв «Замку», переважно неуспішні. Наприклад, сцени розмов К. із господинею заїзду, в яких вона намагається переконати землеміра відмовитися від спроб зустрітися з Кламмом, а К. просить шинкарку допомогти йому організувати таку зустріч. Як відомо, жодному з них не вдається досягнути своєї мети, адже кожний лише висловлює власну думку, не слухаючи слів співрозмовника, або робить із цих слів цілком хибні висновки. «Ви перекручуєте все, навіть мовчання, ви просто не вмієте інакше», – звинувачує господиня К.

Неуспішними виявляються навіть ті мовні акти, які на початку ніби обіцяють несподіваний або і незаслужений успіх. Наприклад, у сцені розмови К. із чиновником Бюргелем, у кімнаті якого землемір опиняється випадково і не збирається просити жодної допомоги. Бюргель несподівано виявляє дивну обізнаність у справі і навіть пропонує вирішити її. Але на цьому вся успішність завершується, К. засинає і втрачає свій шанс. Схожа ситуація трапляється на початку твору, коли у листі Кламма К. несподівано призначають землеміром, і це значно більший успіх, ніж міг він би сподіватися. Але вже наступна розмова зі старостою руйнує ілюзію цього успіху, і з'ясовується, що призначення на службу було фіктивним.

Теорія мовних актів тісно пов'язана із теорією мовних ігор Людвіга Віттгенштайна, згідно з якою всі дії, що їх виконує людина протягом життя, є мовними іграми, а людська мова схожа на старовинне місто: «Лабіринт маленьких вуличок і площ, старих і нових будинків, будинків із прибудовами різних епох, і все це оточено численними новими районами із прямими вулицями регулярного планування і стандартними будинками». Цей опис дуже нагадує кафківський Замок: «Це було нагромадження великої кількості споруд, серед яких були нечисленні двоповерхові і безліч низьких, тісно наліплених одна біля одної. Якщо не знати, що це Замок, можна сприйняти ці будівлі за невеличке місто». Звідси можна було б зробити висновок, що для Кафки, а згодом і для Віттгенштайна, людська мова складається з лабіринтів і будов різних стилів і часових епох. Тоді мовні непорозуміння героїв Кафки – це намагання показати внутрішню логіку мови, невидиму на перший погляд. Значно раніше за Віттгенштайна Кафка показує, що речення зовсім не обов'язково є проекцією факту, як стверджує «Логіко-філософський трактат», і зовсім не обов'язково це речення або правдиве, або неправдиве. Насправді існує набагато більше варіантів логічних зв'язків у мові, а відповідно і в реальності, і саме їх намагається продемонструвати проза Кафки.

Існують трактування, які пов'язують категорії успішності-неуспішності героїв «Замку» із своєрідним взаємозв'язком успішності-неуспішності в

житті самого Кафки. Його листи та щоденники малюють образ невдахи («Нездатність цілковита й з усіх поглядів»), хворого неврастеніка, шлунок якого погано перетравлює їжу, якому загрожує туберкульоз, особисте життя якого не склалося, стосунки з батьками напружені, робота нудна і нецікава, а до того ж забирає час, який можна було б присвячувати писанню, більше того, робота вбиває, бо писати доводиться вночі на шкоду і так неміцному здоров'ю, до всього додається ще єврейське походження. Але такою є версія лише частини біографів Кафки. Існує і цілком протилежний аналіз його особистих обставин: народився він у небідній і достатньо гармонійній родині, батьки його любили, дали непогану освіту і можливість заробляти на життя доволі комфортно, працював він лише півдня, до того ж шеф йому симпатизував і давав можливість брати численні відпустки за станом здоров'я, особисте життя не склалося за власним бажанням. Таким чином за цією псевдонеуспішністю, яка була суто зовнішній успіх, писалися геніальні твори.

Можна намагатися вибрати із усіх трактувань тексту роману найбільш правильне, можна визнати рацію за всіма, адже кожна із вищеназваних схем справді добре накладається на сюжетну структуру твору. Але якщо іти за логікою персонажів «Замку», за манерою їх висловлювання, то важливим є не так вибір одного, єдиноправильного трактування, як сама ця багатозначність, можливість одночасного існування паралельних, цілком різних версій розуміння тексту.

Так є і в самому романі, де важливо не те, що відбувається, і не те, про що говориться, а те, як ці події чи слова сприймаються іншими, і навіть не чийсь конкретні інтерпретації, а неможливість обрати серед безкінечної кількості трактувань одне правильне. Цю розгубленість перед нескінченністю значень кожного окремого слова, речення, розмови, жести, кожного, найкоротшого і найлаконічнішого листа Кафка демонструє постійно. Чи то перше знайомство з учителем, яке К. здійснив під час своєї першої спроби дійти до Замку, чи то марні спроби К. зрозуміти листи Кламма, чи то тривалі розмови із господинею заїзду, чи то з'ясування стосунків із Фрідою, довірливі розмови із Ольгою, не кажучи вже про кульмінаційну сцену діалогу із чиновником Бюргелем. Будь-яка спроба порозумітися із мешканцями Села чи працівниками Замку закінчується для К. повною поразкою і трапляється так саме тому, що його більша порівняно із ними вразливість і краще розвинута уява (або ж навпаки, обмеженість і недостатня поінформованість, як це трактують у Селі) примушують його бачити прихований зміст там, де цього не бачать інші, і не погоджуватися із їхніми інтерпретаціями подій і висловлювань. Ця порушена комунікація, у якій кожен зі співрозмовників вважає себе краще поінформованим, мудрішим і спритнішим, може слугувати джерелом для чергових розшифрувань твору. Наприклад, як спроби описати неможливість порозуміння між людьми, логічного пояснення їхніх звичаїв і традицій (скажімо, провина сім'ї Амалії така ж загадкова і незбагненна, як і причини багатовікового переслідування єврейського народу). Можна розуміти «Замок» і як доказ того, що об'єктивної реальності, а тим більше відображення цієї реальності в мові, насправді не існує, її замінюють численні паралельні реальності, а точніше – суб'єктивні уявлення про них. Звідси і можливість різних інтерпретацій змісту кожного найпростішого речення, блискуче продемонстрована в діалогах «Замку».

Не менш протилежні версії дослідників зустрічаємо і у визначенні центрального відчуття, яке править світом персонажів Кафки, – від абстрактного страху до конкретного страху перед невизначеністю, смертю, забуттям і аж до комізму, іронії, сарказму. Часто ці почуття поєднуються і плавно переходять одне в одне. Це трохи нагадує амбівалентність ставлення землеміра до своїх підручних Артура та Єремії. З одного боку, це трайливі і дитинні юнаки, смішні та неотесані, які поводять себе по-дитячому пустотливо і невміло, з другого – це шпигуни Замку, хитрі і законспіровані представники влади, що їй уособлює недоступний Кламм. Не менш суперечливими є і характеристики інших персонажів. Сам К. – безпомічний чужинець, залежний від ласки найбіднішого селянина, але в той же час хитрий і підступний, що вважає себе вищим за інших і прагне досягнути в житті «більшого». Чиновники Замку – привілейовані і наділені вищими повноваженнями, ніж селяни, але одночасно безпорадні та залежні від слуг і вищого керівництва. Фріда, то по-рабськи віддана кожному зі своїх коханців, терпляча і покірنا, то раптом смілива і безжальна, кидає одного і йде до іншого. Хто вона – жертва власної непостійності, слабка і нездатна опиратися впливові чоловіків і їхнім обіцянкам, чи підступна інтриганка, якою її змальовує хвороблива уява заздрісної Лепі? Схожа на неї і господиня заїзду, владна і сувора зі своїм чоловіком та слугами, але покірна і готова на все заради Кламма, який колись зробив її своєю коханкою. Різниця між комічним і трагічним у Кафки така ж невиразна, як різниця між високим і низьким, потворним і прекрасним, чеснотою і злочином, нормальністю і божевільям. Як ставитися до Амалії, яка відкинула брутальні залицяння чиновника Сортіні і цим прирекла на вигнання всю свою сім'ю? Як до негідниці чи як до героїні? Те саме стосується її сестри, яка стала повією, щоб зняти зі своєї сім'ї неіснуючу провину. Чого більше в другорядному образі дружини господаря «Панського двору»: смішного абсурду її нестримної жадібності до недоладних і давно немодних суконь, примітивного намагання втримати порядок у своєму заїзді і наївної віри у кожне слово чиновника («Вона не могла збагнути, навіщо взагалі потрібно приймати прохачів. «Щоб розводити бруд на сходах», – сказав їй одного разу хтось із урядників, напевно розізлившись через таке питання, але для неї це все прояснило, і відтоді вона часто повторювала цей вислів»)? Якою є її «по-жіночому ніжна і наполеглива» диктатура – смішною чи трагічною у хрестоматійному показі людської глупоти? Як можна охарактеризувати батька Амалії, який втрачає здоров'я і доводить сім'ю до банкрутства, намагаючись вимолити прощення за неіснуючу провину: як смішного дурня, божевільного чи як трагічну постать людини, що прагне знайти прощення за гріх людської пихи і невдячності?

Марно шукати однієї наскрізної ідеї, до якої можна було б звести все написане Кафкою або хоча б один із його творів. Існування такої ідеї настільки ж ілюзорне, як існування об'єктивної реальності чи позитивістської логіки мови і мовлення, безпосереднього взаємозв'язку реальності і висловлювань про неї, неможливості виходу поза межі правдивості чи неправдивості кожного речення. Але саме ця багатогранність і створює атмосферу таємничості цих текстів, яка змушує повертатися до них нові і нові покоління читачів.

Наталка Сняданко

Замок [1 – Роман «Замок», написаний Францом Кафкою в 1922 році, це третя спроба написати по-справжньому епічний твір, яку автор вважав такою ж невдалою, як і дві попередні («Процес» і «Америка»), тому в заповіті попросив найближчого друга Макса Брода знищити рукописи, але Брод не виконав останньої волі друга. Часто у такому проханні дослідники вбачають потаємне бажання саме такої розв'язки. Макс Брод писав: «До особливостей стилістичної манери Кафки належить і те, що викреслені місця в його рукописах такі ж досконалі, як і залишені, тому не треба бути великим пророком, щоб прогнозувати, що майбутні покоління видаватимуть його рукописи разом із закресленими абзацами». Саме так і трапилось, у сучасних виданнях «Замку» додаються сторінки із викресленими автором сценами. Роботі над романом передувала тривала пауза в писанні, тому настрої Кафки під час роботи надзвичайно схвильований – він коливається між екстазом і повною зневірою, спершу навіть приховує від друзів написане. «Замок» – це підсумок усього життя Кафки, тому у творі зібрані всі теми і конфлікти, які непокоїли його протягом життя. Роман залишився незавершеним, але Макс Брод у передмові до першого видання роману описав завершення роману зі слів Кафки: «Той, хто видає себе за землеміра, врешті-решт отримує хоча б часткову сатисфакцію. Він продовжує свою боротьбу, але помирає від знесилення. Біля його смертного ложа збирається сільська община, а із Замку приходять повідомлення про те, що хоча правової підстави на дозвіл К. жити в Селі і немає, у зв'язку із особливими обставинами йому дозволяється тут жити і працювати». Цей фінал трактується літературознавцями по-різному: як оптимістичне завершення і як іронічний фарс, знуцання долі. Цитати зі щоденників подано за виданням: Кафка Ф. Щоденники. 1910–1923 рр. // Всесвіт. – 2000.]

Розділ перший

К. прибув пізнього вечора. Село загрузло в глибокому снігу. Замкової гори не було видно, її поглинули туман і темрява, жоден, навіть слабенький, промінчик світла не виказував існування великого Замку. К. довго стояв на дерев'яному містку, який з'єднував гостинець із Селом, і вдивлявся в те, що здавалося порожнечою [2 – Цей опис перегукується із записом у щоденнику від 29 січня 1922 року, коли Кафка разом зі своїм лікарем О. Германном поїхав на три тижні до Шпіндлермюле, місцевості в Гігантських горах: «Напади на засніженій вечірній дорозі. Уявлення весь час змішуються, десь так: мое становище в цьому світі жахливе, тут, у Шпіндлермюле, я самотній, та ще й на безлюдній дорозі, де в темряві на снігу раз у раз послизаєшся, та й дорога ця безглузда, не веде до жодної земної мети (до мосту? Чому саме туди? До того ж я до нього й не дійшов), та й у містечку я покинутий (розраховувати на особисту людську допомогу від лікаря я не можу, бо не заслужив її, у мене з ним взаємини тільки гонорарні), нездатний ні з ким познайомитися, нездатний терпіти знайомство, будь-яке веселе товариство викликає в мене безмежний подив (щоправда, тут, у готелі, веселяться не

дуже, я не хочу заходити так далеко й стверджувати, нібито винен у цьому я, скажімо, як «людина з надто великою тінню», але тінь моя в цьому світі справді-таки надто велика, і я знову й знову дивуюся, коли бачу, з якою впертістю дехто, одначе, «попри все», бажає жити навіть у цій тіні, саме в ній; але тут усе ж таки додається ще дещо, і про це треба поговорити), й навіть батьки та матері зі своїми дітьми – до того ж я такий покинутий не тільки тут, а взагалі, зокрема й у Празі, на моїй «батьківщині», й покинули мене не люди, це було б не найгірше, я міг би, поки живу, бігти вслід за ними, а я сам покинув себе у взаєминах з людьми, мене покинула снага підтримувати взаємини з людьми, мені до вподоби ті, хто любить, але я сам не можу любити, я надто далекий від усіх, я вигнанець. (...)Якби все було тільки так, як може здатися на засніженій дорозі, тоді це було б жакливо. Тоді я загинув би, і це треба сприймати не як загрозу, а як негайну страту. Але я перебуваю десь-інде, і тільки притягальна сила людського світу така величезна, що здатна примусити вмиль про все забути. Але й притягальна сила мого світу теж величезна, і ті, що мене люблять, люблять мене тому, що я «покинутий», і хоч, може, й не в розумінні вайсівського вакууму, а тому, що відчувають: у щасливі часи в іншій сфері я дістаю свободу рухатись, якої тут цілком позбавлений». Це відчуття чужинця, відкинутого і самотнього, – головне відчуття всього роману, який Кафка почав писати відразу після повернення з курорту.]

Потім він вирушив шукати місце для ночівлі. У заїзді ще не спали, і хоча в господаря, розгубленого несподіваним пізнім візитом, не виявилось для гостя вільної кімнати, він запропонував К. нічліг на солом'яній підстильці в загальному залі. К. погодився. Кілька селян ще сиділи за пивом, але прибулий не хотів ні з ким спілкуватися, тому приніс собі солом'яну підстилку з горища і влігся поближе до печі. Було тепло, селяни сиділи тихо, він ще трохи спостерігав за ними втомленим поглядом, а далі заснув.

Та невдовзі його розбудили. По-міському вбраний юнак із обличчям актора – вузькі щілини очей і густі брови – стояв перед ним разом із господарем. Селяни теж були ще тут, деякі з них навіть повернули свої крісла, щоб краще бачити і чути. Юнак дуже ввічливо вибачився за те, що розбудив К., назвав себе сином замкового каштеляна і сказав:

– Село – це власність Замку, тому кожен, хто живе чи ночує тут, певною мірою живе чи ночує в Замку. Ніхто не має на це права без дозволу графа. А у вас немає такого дозволу, в кожному разі ви його не показували.

К. сів, поправив рукою волосся, подивився на людей знизу догори і сказав:

– У яке село мене занесло? Хіба тут є Замок?

– Саме так, – повільно вимовив юнак, а дехто з присутніх похитав головою на слова К., – Замок графа Вествеста.

– Отже, потрібно отримати дозвіл для ночівлі? – запитав К., ніби хотів пересвідчитися, чи не наснилися йому часом попередні слова.

– Дозвіл потрібно отримати, – прозвучало у відповідь, і юнак звернувся до присутніх, простягнувши руку вперед, у цьому жесті відчувалося підкреслено глузливе ставлення до К. – Хіба ж можна без дозволу?

- Тоді доведеться взяти дозвіл, - сказав К., позіхаючи, і відсунув ковдру, ніби збирався вставати.

- У кого? - запитав юнак.

- У графа, - відповів К., - нічого іншого мені не залишається.

- Зараз, опівночі, брати дозвіл у графа? - скрикнув юнак і відступив на крок назад.

- Хіба це неможливо? - байдуже запитав К. - Тоді навіщо ви мене будили?

Тут юнак страшенно розлютився.

- Ви поводите себе як волоцюга! - закричав він. - Я вимагаю поваги до графських служб! Вас розбудили, аби поставити до відома, що ви негайно повинні покинути графські володіння.

- Припиніть цю комедію! - підкреслено тихо сказав К., ліг на землю і натягнув на себе ковдру. - Ви, юначе, забагато собі дозволяєте, і завтра я ще повернуся до вашої поведінки. Господар та панове за столами стануть моїми свідками, якщо взагалі вимагатимуться якісь свідчення. А щодо всього іншого, то досить вам буде знати, що я землемір і прибув на виклик графа. Мої помічники з інструментами прийдуть завтра. Мені заблаглося прогулятися пішки по снігу, але, на жаль, я кілька разів збився зі шляху і тому прийшов так пізно. Те, що сьогодні вже не слід заявляти про себе в Замку, я знав і без ваших повчань. Тож задовольнився, як бачите, і таким місцем ночівлі, а ви, м'яко кажучи, дещо неввічливо перервали мій сон. На цьому я завершую свої пояснення. Добраніч, панове, - і К. відвернувся до печі.

- Землемір? - почув він чиєсь нерішуче питання в себе за спиною, а потім усі затихли. Та невдовзі юнак опанував себе і стисненим голосом, з огляду на сон К., хоча й достатньо виразно, щоб усім було чути, сказав господареві:

- Я запитаю по телефону.

Отже, в цьому сільському заїзді є телефон? Непогано тут усе облаштовано. Це трохи здивувало К., але загалом він сподівався чогось подібного. Виявилось, що телефон знаходиться просто в нього над головою, а він його навіть не помітив спросоння. Тепер якщо юнак дзвонитиме, він змушений буде потривожити К., тож залишалось вирішити, чи дозволяти йому дзвонити. К. вирішив дозволити. Тепер вже не мало сенсу вдавати з себе сплячого, і К. перевернувся на спину. Він побачив, як селяни нерішуче підсунулися ближче один до одного і перемовлялися; прибуття землеміра - подія небуденна. Відчинилися двері кухні, і весь отвір заступила собою могутня постать господині, господар наблизився до неї навшпиньки, щоб увести в курс справи. І тут почалася телефонна розмова. Каштелян уже спав, але його помічник, точніше, один із його помічників, Фріц, був на місці. Юнак назвав себе Шварцером і розповів, як він знайшов у заїзді К., - тридцятирічного чоловіка в лахмітті, що спокійно спав на солом'яній підстилці, використовуючи замість подушки невеличку торбу, а поряд поклав сучкувату палицю. Ясна річ, чоловік видавався підозрілим, і оскільки господар, вочевидь, злегковажив своїм обов'язком, Шварцер змушений був

узятися за остаточне з'ясування цієї справи. Перерваний сон, допит і цілком законну погрозу вигнання з графства К. сприйняв дуже обурено, хоча, як з'ясувалося згодом, імовірно, мав на це право, оскільки стверджує, що він землемір і прибув за викликом графа. Безумовно, існує принаймні формальна необхідність перевірити це твердження, і тому Шварцер просить Фріца звернутися до центральної канцелярії за довідкою про те, чи справді очікується прибуття землеміра, а тоді відразу ж зателефонувати про результат.

Потім було тихо, Фріц довідувався на тому кінці дроту, а в заїзді всі чекали на відповідь. К. не зрушив з місця, навіть не повернувся, на його обличчі не було й тіні цікавості, він мовчки втупився поперед себе. Суміш недоброзичливості й обережності в розповіді Шварцера свідчила, що в Замку навіть такі дрібні службовці, як цей, трохи навчені дипломатії. Не бракувало там і старанності, оскільки центральна канцелярія працювала й уночі. Та ще й досить швидко давала довідки, бо незабаром Фріц передзвонив. Його відповідь була дуже короткою, і Шварцер із люттю кинув слухавку.

- Так я і знав! - крикнув він. - Ніякий він не землемір, а гидкий брехливий волоцюга, а можливо, і ще гірше.

Цієї миті К. подумав, що зараз Шварцер, селяни й господарі накинуться на нього. Щоб витримати хоча б перший натиск, він скулився під ковдрою. І тут ще раз задзвонив телефон, К. здалося, що звук був дуже різким. Він поволі висунув голову назовні. Здавалося не дуже вірогідним, що це знову стосувалося К., але всі завмерли, а Шварцер повернувся до апарата. Прослухав довге пояснення і тихо сказав:

- Отже, помилка? Це надзвичайно неприємно. Дзвонив сам начальник канцелярії? Дуже дивно, дуже дивно. І як я маю пояснити це панові землеміру?

К. прислухався. Отже, Замок затвердив його в ролі землеміра. З одного боку, це було йому не вигідно, бо свідчило про те, що в Замку знали про нього все необхідне і, зваживши співвідношення сил, заввиграшки прийняли виклик. З іншого боку, це було добре, бо, здається, доводило, що його недооцінюють і таким чином дарують більшу свободу, ніж та, на яку він міг би сподіватися. А якщо їм здається, що цим підтвердженням посади, яке було явним перевищенням його компетенції, вони примусять К. постійно тремтіти від страху, то це помилка: йому стало трохи лячно, але не більше.

К. відмахнувся од Шварцера, який спробував несміливо наблизитися; відмовився й од наполегливої пропозиції перейти до хазяйської спальні, лише взяв із рук господаря склянку з напоєм, а від його дружини - рукомийник із милом та рушником. Йому навіть не довелося вимагати, щоб спорожнили зал, бо всі кинулися геть один поперед одного, ніхто не хотів уранці бути впізнаним. Лампу загасили і нарешті дали йому спокій. Він спав спокійно до самого ранку, лише раз чи два його потривожили щури, які пробігали поблизу його ложа.

Після сніданку - харчування й ночівлю гостя, як сказав господар, мав оплатити Замок - К. хотів іти відразу в Село. Але господар постійно крутився довкола, і К. дозволив йому трохи посидіти біля себе у відповідь

на німе прохання, хоча з огляду на вчорашню поведінку й не прагнув зайвий раз вступати з господарем у бесіду.

- Я ще не знаю графа, - сказав К. - Кажуть, він щедро платить за добру роботу, це правда? Коли відриваєшся од жінки та дитини і мандруєш так далеко, як оце я, хочеться привезти назад якомога більше.

- Стосовно цього вам не варто турбуватися, на погану платню ще ніхто не нарікав.

- Але я, - сказав К., - маю досить відваги і можу висловити своє незадоволення навіть графові, хоча, ясна річ, із можновладцями завжди краще бути в мирі.

Господар сидів навпроти К. на краєчку підвіконня й не наважувався вмотитися зручніше, він не відводив од гостя великих карих наляканих очей. І хоча перед тим не відходив од К., тепер, здавалося, прагнув утекти геть. Можливо, злякався, що його почнуть випитувати про графа? Чи побоювався, що «пан», за якого він уважав К., виявиться людиною ненадійною? Довелося перевести розмову на інше. К. поглянув на годинник і сказав:

- Незабаром під'їдуть мої помічники. Чи знайдеться тут для них місце?

- Звичайно, пане, - сказав господар. - Але хіба вони не житимуть разом із вами в Замку?

Невже він так легко та охоче позбувався жильців та особливо К., бажаючи неодмінно прилаштувати того в Замок?

- Це ще невідомо, - відповів К. - Спочатку треба довідатися, що за роботу доведеться виконувати. Якщо, наприклад, потрібно буде працювати тут, унизу, то доцільніше б тут і оселитися. Окрім того, підозрюю, що життя в Замку навряд чи мені сподобається. Я б хотів завжди бути вільним.

- Ти не знаєш порядків Замку, - тихо сказав господар.

- Справді, - погодився К. - Не варто приймати поспішних рішень. Наразі я знаю про Замок тільки те, що там розуміються на виборі добрих землемірів. Можливо, знайдуться і ще якісь переваги.

І він піднявся, щоб звільнити від своєї присутності господаря, який неспокійно покушував губи. Завоювати довіру цього чоловіка було не так легко.

К. рушив до виходу і дорогою помітив на стіні темний портрет у такій самій темній рамі. Він зауважив його ще раніше, зі свого нічного ложа, але здалеку не роздивився деталей і вирішив, що картину витягли з рами і залишилася тільки чорна дошка, яка була насподі. Але зараз виявилось, що це була-таки картина, портрет п'ятдесятирічного чоловіка, зображеного по пояс. Чоловік опустив голову так низько, що очей майже не було видно, і здавалося, його голова схилилася під тягарем високого важкого чола і великого гачкуватого носа. Широка борода, притиснута підборіддям, різко

відстовбурчувалась уперед. Ліва рука вчепилась розчепіреними пальцями в густе волосся, але це не допомогло підняти голову.

- Хто це? - запитав К. - Граф?

Потім зупинився перед зображенням і навіть не озирнувся на господаря.

- Ні, - відповів власник заїзду. - Каштелян.

- У Замку вродливий каштелян, - сказав К. - Шкода, що в нього такий невдаха-син.

- Ні, - заперечив господар, притягнув К. ближче до себе і прошепотів йому у вухо: - Шварцер трохи перебільшив учора, його батько лише підкаштелян, і то один із найнижчих.

Цієї миті господар видався К. дитиною.

- Непідник! - засміявся К., але господар, здається, не бачив у цьому нічого смішного. Він сказав:

- Його батько теж впливова особа.

- Припини! - сказав К. - Ти всіх вважаєш впливовими. Мене теж?

- Тебе? Ні, тебе я впливовим не вважаю. - злякано, але переконано відповів господар.

- Отже, ти досить спостережливий, - сказав К. - Якщо бути відвертим, то я справді не наділений владою. І через це маю не менше поваги до можновладців, аніж ти. Але я не такий прямолінійний і не завжди показую це.

К. поплескав господаря по щоці, щоб утішити його і викликати більшу довіру до себе. Той посміхнувся. Він справді був схожий на хлопчика зі своїм м'яким, майже позбавленим бороди обличчям. І чому він одружився з такою товстою та немолодою жінкою? Крізь отвір у стіні було видно, як вона стояла на кухні руки в боки і віддавала накази. Але К. не збирався розпитувати про це господаря, щоб не зігнати з його обличчя усмішку, яку було так нелегко викликати. Жестом він попросив відчинити двері і вийшов у чудовий зимовий ранок.

Тепер увесь Замок ясно вимальовувався перед ним у свіжому повітрі, а сніг, що тонким шаром укривав усе довкола, робив побачене ще чіткішим, обвівши контури усіх предметів. Здавалося, що на горі снігу значно менше, ніж у Селі, де К. доводилося прокладати собі дорогу так само важко, як учора на гостинці. Тут сніг підступав аж до вікон хатин, та ще й притискав низькі дахи додолу, а вгорі все ніби висіло в повітрі, легко й вільно, принаймні так виглядало знизу.

Здалеку вигляд Замку відповідав сподіванням К. Він не нагадував ані старовинну лицарську фортецю, ані розкішно оздоблену новочасну будівлю. Це було нагромадження багатьох споруд, серед яких були нечисленні двоповерхові і безліч низьких, тісно наліплених одна біля одної. Якщо не

знати, що це Замок, можна сприйняти ці будівлі за невеличке місто. К. побачив тільки одну вежу, незрозуміло було, до чого вона належить – до церкви чи до житлових приміщень. Довкола вежі кружляли зграї ворон.

К. ішов далі, не відводячи погляду од Замку, все інше його не цікавило. Але зблизька Замок розчарував К., це було злиденне містечко, яке складалося зі звичайних сільських хатин, тільки вибудованих із каменю, тиньк пооблітав зі стін, а кам'яна кладка почала руйнуватися [З – Цей сумний і злиденний вигляд Села може правити за натяк на те, що селяни покарані за відсутність справжнього Бога в їхньому житті і за ідолопоклонницьке схиляння перед чиновниками, псевдобогамі.]. У голові К. промайнув спогад про містечко його дитинства, яке нічим не поступалося цьому так званому Замку. Якби йшлося тільки про те, щоб оглянути Замок, було б шкода вирушати в такі довгі мандри, і він учинив би набагато мудріше, коли б відвідав стареньку батьківську домівку, де не був уже так давно. К. подумки порівняв церковний шпиль рідного краю з тутешнім, там, нагорі. Тамтешній шпиль, у цьому не виникало жодного сумніву, рвучко виструнчується до неба, завершується широким дахом, укритим червоною черепицею, наскрізь земний – хіба ж можемо ми щось збудувати по-іншому? – але мета його вища, ніж у цього стовпотворіння низьких будівель, вигляд по-святковому світліший, а не такий похмуро-буденний. Єдина вежа, що визирала вгору з-поміж кам'яниць тутешнього Замку, мала, як це стало видно вже тепер, житлове призначення. Можливо, це був головний замковий будинок, трохи монотонна кругла споруда, де-не-де співчутливо прикрита плющем, маленькі вікна виблискували на сонці – у цьому було щось шалене – машикулі нависали над стіною непевними, нерівними, ламкими зубцями, що врізалися в синє небо, ніби намальовані наляканою чи недбалою дитячою рукою. Здавалося, ніби якийсь понурий мешканець будинку, що йому варто було б узагалі зачинитися в найдальшій кімнаті, раптом пробив дах і піднявся над ним, аби показатися світові.

К. знову зупинився, ніби нерухомість давала йому більше сили для роздумів. Але його потурбували. Він зупинився за сільською церквою, правду кажучи, це була радше капличка, розширена схожою на комору прибудовою, яка мала б помістити усіх парафіян і за якою розташувалася школа. Низька й довга будівля справляла чудернацьке враження: здавалося, що збудовано її нашвидкуруч і для тимчасового вжитку, але водночас вона дуже стара, її ховав у собі оточений ґратами сад, що зараз перетворився на снігове поле. Звідти саме вийшли діти з учителем. Учні оточили вчителя тісною купкою, зазирали йому в очі і невпинно щось вигукували, К. нічого не розумів із їхнього швидкого торохтіння. Учитель – молодий, невисокий, вузькоплечий чоловік – тримався дуже прямо, але це не виглядало смішно, він ще здалеку помітив К., зрештою, крім К. і його самого з учнями довкола нікого більше не було. Як чужинцеві, К. годилося привітатися першим, тим більше, з такою поважною особою.

– Доброго дня, пане вчителю, – сказав він.

Діти замовкли, наче по команді, і ця раптова тиша як підготовка до його слів, здається, сподобалася вчителю.

– Ви оглядаєте Замок? – запитав він лагідніше, ніж можна було сподіватися, але таким тоном, ніби не надто схвалює те, що робить К.

- Так, - відповів К. - Я нетутешній, приїхав учора ввечері.

- Вам не подобається Замок? - швидко запитав учитель.

- Як? - здивовано відповів питанням на питання К. і повторив слова вчителя, злегка пом'якшивши. - Чи мені подобається Замок? Чому ви вирішили, що Замок мені не подобається?

- Нікому з чужих він не подобається, - відповів учитель.

Щоб не сказати нічого нетактовного, К. перевів розмову на іншу тему і запитав:

- Ви, напевно, знаєте графа?

- Ні, - відповів учитель і зібрався йти геть, але К. не відступав і запитав іще раз:

- Як? То ви не знайомі з графом?

- Звідки я можу його знати? - тихо сказав учитель і додав французькою: - Будьте обережні в присутності невинних дітей [4 - Прихильники релігійно-містичного трактування роману вбачають у цій фразі підтвердження такого трактування. Вчитель забороняє К. вимовляти ім'я графа Вествеста, як заборонено згадувати всує Бога.]

З цього К. зробив висновок, що має право на запитання:

- Чи міг би я, пане вчителю, якимось вас відвідати? Я перебуватиму тут довший час, але вже почуваюся трохи самотньо; ніде не сприймають мене як свого: ні серед селян, ні, здається, у Замку.

- Між селянами й Замком не така вже й велика різниця, - сказав учитель.

- Можливо, - погодився К. - Це нічого не міняє в моїй ситуації. Чи міг би я зайти до вас?

- Я живу на Шваненгасе, біля м'ясника.

У цій фразі прозвучало радше звичайне повідомлення адреси, ніж запрошення, але К. сказав:

- Добре, я прийду.

Учитель кивнув і рушив далі разом із дітьми, які відразу ж знову почали галасувати. Незабаром вони зникли в провулку, що круто спускався донизу.

Але К. не міг зосередитися, розмова розізлила його. Уперше з часу свого прибуття він відчув справжню втому. Далека дорога, як здавалося досі, зовсім не втомила його, він спокійно собі йшов день у день, крок за кроком. Лише тепер дали про себе знати, і то дуже невчасно, наслідки цієї величезної перевтоми. Йому дуже хотілося знайти нових знайомих, але спілкування з кожною новою людиною лише посилювало його втому. Якщо у

своєму сьогоднішньому стані він примусить себе прогулятися хоча б до входу в Замок, цього буде більш ніж достатньо.

Тож він знову вирушив уперед, але перед ним лежав довгий шлях. Головна сільська вулиця, якою він ішов, не прямувала до замкової гори, а лише підступала до неї, а потім, наче навмисне, повертала і, не надто віддаляючись од Замку, все ж до нього не наближалася. Кожної миті К. сподівався, що вулиця нарешті приведе до Замку, і тільки ця надія примушувала його рухатися далі. З огляду на свою втому він боявся збочити з дороги, а крім того, його вразило, яке велике Село, що йому не видно було кінця-краю, - уздовж вулиці з'являлися нові й нові крихітні будиночки, замерзлі віконні шиби, сніг і безлюддя, - врешті він вирвався з цупких обіймів вулиці, і його проковтнув вузький провулок, де сніг був ще глибшим. Ставало все важче витягувати ноги, що раз по раз угрузали, виступив піт, і раптом К. зупинився, не в змозі йти далі.

Зрештою, він не був сам-один, справа і зліва стояли селянські хатини. Він зліпив сніжку і кинув її у вікно. Одразу ж відчинилися двері - перші відчинені двері за весь час прогулянки Селом, - у проході стояв привітний старий селянин у брунатному кожусі, голова якого схилилася набік від слабості.

- Чи можу я у вас трохи перепочити? - запитав К. - Я дуже втомився.

Він не почув, що сказав старий, лише вдячно подивився на дошку, яку просунули йому назустріч і яка вирятувала його зі снігу, потім зробив кілька кроків і опинився в хатині.

Велика світлиця була слабо освітлена. Після вулиці спочатку важко було щось розгледіти. К. перечепився через корито, жіноча рука підтримала його. З одного кутка долинав дитячий вереск. З іншого виповзала пара і перетворювала присмерк на темряву. К. стояв, ніби оповитий хмарами.

- Та він п'яний, - сказав хтось.

- Хто ви? - владно крикнув чийсь голос, а потім звернувся до старого: - Навіщо ти його привів? Хіба можна пускати всіх, хто волочиться по вулиці?

- Я землемір графа, - сказав К., ніби виправдовуючись перед усе ще невидимими.

- О, то це землемір, - сказав жіночий голос, і запанувала цілковита тиша.

- Ви мене знаєте? - запитав К.

- Звичайно, - коротко відповів той самий голос. Але те, що вони знали К., здається, не додавало йому авторитету.

Нарешті пара трохи розсіялася, і К. зміг роззирнутися довкола. Виглядало на те, що сьогодні всі милися. Біля дверей прали. Але пара виповзала не звідти, а з іншого кутка, де у величезних дерев'яних ночвах, завбільшки зо два ліжка, таких великих К. ще не бачив, у паруючій воді купалися двоє чоловіків. Та ще більша несподіванка чекала на нього в правому кутку. Причому важко було збагнути, від чого виникає відчуття несподіванки.

Слабке світло засніженої вулиці просочувалося крізь єдиний у задній стіні кімнати віконний отвір і падало на жінку, що втомлено напівлежала у високому кріслі, від цього її сукня набувала шовковистого полиску. На її грудях лежало немовля. Довкола неї бавилися діти, очевидно, селянські діти, але чомусь здавалося, що вона походить з іншого середовища. Напевно, хвороба і втома ушляхетнює навіть селянські обличчя.

- Сідайте! - сказав один із чоловіків, бородатий та вусатий, що важко дихав постійно роззявленим ротом і виглядав досить кумедно. Показуючи пальцем на скриню, він витяг руку з теплої води і оббризкав усе обличчя К. На скрині вже сидів старий, що впустив К., і дрімав. К. утішився, що нарешті може сісти. Більше ніхто ним не цікавився. Молода кругленька білявка, що прала в кориті, тихенько наспівувала за роботою, чоловіки в ночвах тупцяли на місці і поверталися, діти намагалися підійти до них, але їх постійно відганяли водяними бризками, від яких не врятувався і К., жінка в кріслі лежала, мов нежива, не дивилася навіть на немовля в себе на грудях, а кудись угору.

К. довго спостерігав цю незмінну, гарну і сумну картину, але потім, напевно, заснув, а коли перелякано прокинувся від голосного крику, то тримав голову на плечі в старого. Чоловіки завершили купання і вдягнені стояли перед К., тепер у ночвах під наглядом білявки хлюпалися діти. Виявилось, що бородань із владним голосом не головний у цій парі. Другий, не набагато вищий і з меншою бородою, тихий чоловік із широкою статурою та вилицюватим обличчям, стояв із опущеною головою, відчувалося, що він звик думати повільно.

- Пане землемір, - сказав він. - Вам не можна тут залишатися. Вибачте за неввічливість.

- Я й не збирався залишатися, - сказав К. - Лише трохи перепочити. Відпочив і тепер піду.

- Ви, мабуть, дивуетесь нашій негостинності, - сказав чоловік. - Але гостинність - це не наш звичай. Нам не потрібні гості.

К. посвіжішав після недовгого сну, знову зміг зосередитися і зрадів відвертості цих слів. Тепер він був здатен рухатися вільніше, перейшовся по кімнаті, спираючись на свою палицю, наблизився до жінки в кріслі, мимоволі зауважив, що найвищий із усіх присутніх.

- Ясна річ, - сказав К. - До чого б вам гості. Але час від часу хтось буває потрібен. Наприклад, такий, як я, землемір.

- Цього я не знаю, - повільно сказав чоловік. - Якщо вас покликали, отже, ви потрібні. Це, напевно, виняток. Але ми, маленькі люди, дотримуємося правил, у цьому нам не можна дорікнути.

- Ні, ні, - сказав К. - Я мушу вам тільки подякувати. Вам і всім, хто тут живе. І несподівано для всіх К. різко повернувся і вмить опинився перед жінкою в кріслі. Вона подивилася на чужинця втомленими голубими очима, її прозора шовкова хустка сягала їй до середини чола, немовля спало на її грудях.

- Хто ти? - запитав К.

Вона відповіла презирливо, незрозуміло було тільки, кого більше стосувалося її презирство - самого К. чи її ж власної відповіді:

- Я служниця із Замку.

Це тривало лише одну мить, а потім справа та зліва від К. опинилися обидва чоловіки і мовчки, але силоміць, так ніби не існувало інших методів порозуміння, посунули його до дверей. Старий із незрозумілих причин раптом радісно заплескав у долоні. Білявка також несподівано засміялася, а разом із нею й діти.

Невдовзі К. стояв на вулиці, а чоловіки спостерігали за ним із порогу. Знову почав падати сніг, але все одно вулиця здалася йому трохи світлішою, ніж перед тим. Бородатий нетерпляче крикнув:

- Куди ви збираєтеся йти? Сюди - дорога до Замку, туди - до Села.

На це К. не відповів, але звернувся до другого, який видався йому ввічливішим навіть попри свою зверхність:

- Хто ви? Кому я маю дякувати за перепочинок?

- Я чинбар Лаземан, - прозвучало у відповідь. - Але дякувати нікому не потрібно.

- Добре, - сказав К. - Можливо, ми ще побачимося.

- Не думаю, - сказав чоловік. Цієї миті бородань підняв руку і вигукнув:

- Доброго дня, Артуре, доброго дня, Єреміе!

К. озирнувся, отже, в цьому Селі таки можна зустріти людей на вулицях! З боку Замку наближалось двоє молодих хлопців середнього зросту, обидва тендітні, у вузькому одязі і дуже схожі один на одного. Їхні обличчя були темно-смагляві, а гострі борідки такі чорні, що виділялися навіть на тлі цієї смаглявості. Зважаючи на стан дороги, вони йшли неймовірно швидко, ступаючи в такт худорлявими ногами.

- Що у вас? - крикнув бородань. Поспілкуватися з ними можна було лише криком, бо вони рухалися дуже швидко й не зупинялися.

- Справи! - крикнули вони у відповідь і посміхнулися.

- Де?

- У заїзді.

- Я теж туди іду! - крикнув К. голосніше за всіх, він дуже хотів, щоб ці двоє взяли його з собою. Знайомство з ними не обіцяло нічого особливого, але вони, швидше за все, були непоганими і бадьорими супутниками. Та хлопці тільки кивнули у відповідь на слова К. і зникли з поля зору.

К. продовжував стояти і не мав ані найменшої охоти витягати ногу з-під снігу тільки для того, щоб відразу ж занурити її в іншу кучугуру. Чинбар та його товариш, задоволені, що вдалося остаточно витурити К., постійно озираючись, повільно прослизнули до хати крізь вузьку щілину напіввідчинених дверей. К. залишився сам у глибокому снігу. «Це була б непогана нагода для невеличкого розчарування, – подумав він, – якби я потрапив сюди випадково, а не свідомо».

Тут із лівого боку хати одчинилося віконце, зачиненим воно здавалося темно-синім, можливо, через блиск снігу, і було таким крихітним, що не вмещало навіть обличчя того, хто визирав назовні, а тільки очі, старечі карі очі.

– Він стоїть там. – К. почув тремтячий жіночий голос.

– Це землемір, – додав чоловічий.

Потім чоловік підійшов до вікна і запитав без неприязні, але тоном, що наголошував на необхідності дотримання порядку на вулиці перед його вікном:

– На кого ви чекаєте?

– На санчата, які мене заберуть, – сказав К.

– Сюди не прийдуть ніякі санчата, – заперечив чоловік. – Тут ніхто не їздить.

– Але ж це вулиця, яка веде до Замку, – наполягав К.

– Це не має значення, – незворушно повторив чоловік. – Тут ніхто не їздить.

Тоді обое замовкли. Але чоловік напевно ще обмірковував щось, бо не зачиняв вікна, з якого виповзала пара.

– Погана дорога, – підказав йому К.

Але той тільки буркнув:

– Саме так.

Та за якусь мить додав:

– Якщо хочете, я відвезу вас на своїх санчатах.

– Зробіть це, будь ласка, – радісно погодився К. – Скільки це коштуватиме?

– Ніскільки, – відповів чоловік.

К. дуже здивувався.

– Ви ж землемір, – пояснив чоловік, – і належите до Замку. Куди б ви хотіли їхати?

- До Замку, - швидко відповів К.
- Тоді я не поїду, - сказав чоловік.
- Але ж я належу до Замку, - повторив К. слова чоловіка.
- Можливо, - сказав той незворушно.
- Тоді відвезіть мене до заїзду, - попросив К.
- Добре, - погодився чоловік. - Зараз витягну сани.

Усе це справляло враження не так підкресленої ввічливості, як егоїстичного, наполегливого, зляканого, майже педантичного прагнення позбутися К. із вулиці перед своїм будинком.

Відчинилися ворота, і охляла конячка вивезла невеликі сани для легких вантажів, плоскі, зовсім без сидіння; слідом, накульгуючи, з'явився зігнутий, кволий, застуджений чоловік із червоним, запухлим, виснаженим і худорлявим обличчям, яке, закутане у вовняну хустину, виглядало ще меншим. Чоловік виглядав на геть хворого і вийшов надвір, мабуть, лише з метою відвезти геть непроханого гостя. На відповідне зауваження К. він лише махнув рукою. Від нього К. довідався тільки те, що він візник на ім'я Герштекер, а такі незручні сани взяв тому, що вони стояли найближче, а витягування якихось кращих забрало б надто багато часу.

- Сідайте, - сказав він і показав нагайкою на місце ззаду на санях.
- Я сяду біля вас, - сказав К.
- Я піду пішки, - сказав Герштекер.
- Чому? - запитав К.
- Я піду пішки, - повторив Герштекер і закашлявся так сильно, що аж захитався і змушений був міцно впертися ногами в сніг, а руками триматися за сани. К. мовчки сів на сани, кашель потроху заспокоївся, і вони поїхали.

Замок нагорі, до якого К. сьогодні мав намір потрапити, чомусь раптом почав здаватися дивовижно темним і знову віддалявся. І тут ніби на знак того, що це прощання лише тимчасове, радісно та окрилено зазвучав дзвін і примусив серце битися швидше принаймні на коротку мить, так, ніби йому загрожувало здійснення того, до чого воно несвідомо прагнуло, бо дзвін цей був і тужливим. Але незабаром великий дзвін затих, його заступив менший, слабший і монотонніший звук, можливо, цей другий дзвін також був нагорі, а може, - в Селі. Цей звук більше пасував до повільного просування в товаристві понурого, але невблаганного візника.

- Послухай! - раптом вигукнув К., коли вони були вже поблизу церкви і до заїзду залишалось не так далеко, тож К. міг дозволити собі необережність. - Я дивуюся, що ти наважився везти мене під власну відповідальність, а дозвіл у тебе є?

Герштекер не реагував і продовжував спокійно крокувати поряд із конячкою.

- Гей! - знову крикнув К., зібрав трохи снігу з санчат, зробив сніжку і влучив нею Герштекерові у вухо. Той зупинився і повернувся; коли К. побачив його зблизька, - сани ще трохи проїхали, - цю зігнуту, трохи спотворену чимось постать, червоне втомлене дрібне обличчя з якимись різними щоками, - однією пласкою, а другою запалою, цей роззявлений розгублений рот, у якому стирчало лише кілька зубів, - К. змушений був зі співчуття повторити те, що раніше сказав із злості. Чи не матиме Герштекер неприємностей за те, що транспортує К.?

- Чого ти хочеш? - запитав Герштекер із нерозумінням, але, не чекаючи пояснень, прикрикнув на конячку, і вони поїхали далі.

Розділ другий

Поки вони їхали до заїзду, вже майже стемніло. К. упізнав поворот дороги і дуже здивувався цій несподіваній темряві. Невже він був відсутній так довго? Йому здалося, що це тривало не більше однієї-двох годин, виходив він уранці і досі не хотів їсти, а крім того, ще зовсім недавно було зовсім світло, навіть не починало сутеніти, і ось уже цілком темно. «Короткі дні, короткі дні!» - сказав він сам до себе, зліз із санчат і пішов до заїзду.

Угорі на сходах ганку стояв господар, який дуже зрадів поверненню К. і освітлював дорогу ліхтарем. Згадавши про візника, К. зупинився, десь у темряві почувся кашель, який напевно належав візникові. Мабуть, вони невдовзі побачаться. Коли К. піднявся до господаря і шанобливо привітався, то зауважив, що біля дверей стоять двоє чоловіків. Він узяв із рук господаря ліхтар і посвітив на них. Це були ті, кого він уже зустрічав сьогодні, їх звали Артур та Єремія. Вони віддали честь. Згадавши роки, проведені у війську, ці щасливі часи, К. засміявся.

- Хто ви? - запитав і перевів погляд із одного на другого.

- Ваші помічники, - відповіли вони.

- Це помічники, - тихо підтвердив господар.

- Як? - запитав К. - Ви - мої старі помічники, які мали приїхати після мене і на яких я чекаю?

Вони підтвердили.

- Гаразд, - сказав К., трохи подумавши. - Добре, що ви приїхали. До речі, - продовжив після невеликої паузи, - ви сильно запізнилися. Це недбальство з вашого боку.

- Це досить далеко, - сказав один.

- Досить далеко, - повторив К., - але я зустрів вас дорогою із Замку.

- Так, - сказали вони без детальніших пояснень.

- Де інструменти? - запитав К.

- У нас немає, - відповіли вони.

- Інструменти, які я вам довірив, - уточнив К.

- У нас немає, - повторили вони.

- Ну що за люди! - обурився К. - Ви вмієте міряти землю?

- Ні, - зізналися помічники.

- Але якщо ви мої старі помічники, то мусите вміти, - сказав К. і підштовхнув їх поперед себе до будинку.

Вони сиділи втрюх і мовчки пили пиво в заїзді за невеличким столом. К. - посередині, справа і зліва його помічники. У залі, як і вчора ввечері, був зайнятий окрім їхнього лише один стіл, за ним сиділи селяни.

- Важко з вами, - сказав К. і вкотре вже порівняв їхні обличчя. - Як я маю вас розрізняти? У вас тільки імена різні, а все решта схоже, як... - він мимоволі затнувся, але потім продовжив: - У всьому решта ви схожі між собою, як змії.

Вони засміялися.

- Нас завжди без проблем розрізняли, - сказали вони, виправдовуючись.

- Я вам вірю, - сказав К. - Бо сам був свідком цього, але я бачу вас своїми очима, і вони вас не розрізняють. Тому я буду поводитися з вами, як із однією людиною, і називатиму Артур, так звати одного з вас, тебе, чи не так? - запитав К. одного з помічників.

- Ні, - сказав той. - Мене звати Єремія.

- Це не має значення, - сказав К. - Я називатиму вас обох Артурами. Якщо я пошлю куди-небудь Артура, ви підете вдвох, дам Артурові якесь завдання, ви виконуватимете його разом, це матиме суттєвий недолік, бо я не зможу використовувати вас для різних робіт, зате буде й перевага, бо за все, вам довірене, будете відповідати разом і нероздільно. Як саме ви поділите між собою роботу, мені все одно, але спихати один на другого вам не вдасться, я цього не слухатиму, бо ви для мене - одна людина.

Вони трохи подумали і сказали:

- Це для нас було б у край неприємно.

- Ясна річ, - сказав К. - Це й повинно бути вам неприємно, але так воно буде.

Уже кілька хвилин К. спостерігав за селянином, який кружляв довкола їхнього столу та ось нарешті наважився, підійшов до одного з помічників і хотів прошепотіти йому щось на вухо.

- Перепрощую, - сказав К., стукнув кулаком по столу і піднявся. - Це мої помічники, і в нас зараз нарада. Ніхто не має права нам заважати.

- Прошу, прошу, - злякано сказав селянин і позадкував до свого товариства.

- За дотриманням цього ви мусите стежити особливо пильно, - сказав К. і знову сів. - Вам не можна розмовляти ні з ким без мого дозволу. Я тут чужий, і якщо ви мої старі помічники, то ви також чужі. Тому ми трое мусимо триматися разом, згода?

Вони похапцем простягнули йому руки.

- Заберіть свої лапи, - сказав він. - Але мій наказ залишається чинним. Я йду спати й вам раджу зробити те саме. Сьогодні ми втратили робочий день, отже, завтра мусимо почати якомога швидше. Вам потрібно дістати сани для подорожі в Замок, і о шостій мусите чекати на мене тут, перед порогом.

- Добре, - сказав один.

Але другий утрутився:

- Ти кажеш «добре», хоча знаєш, що це неможливо.

- Тихо, - сказав К. - Ви, здається, починаєте відрізнятися один від одного.

Але перший також сказав:

- Він має рацію, без дозволу жоден чужинець не має права зайти в Замок.

- А де потрібно взяти дозвіл?

- Не знаю, можливо, в каштеляна.

- Тож ми зателефонуємо туди, беріться за роботу і негайно телефонуйте каштелянові!

Вони пішли до апарату і попросили з'єднати, - обое просто зі шкіри лізли, щоб показати, як стараються догодити, - потім запитали, чи можна їм разом із К. завтра відвідати Замок. «Ні» у слухавці було таким гучним, що долетіло навіть до вух К. Але відповідь була ще більш вичерпною і звучала так: «Ні завтра, ні в будь-який інший день».

- Я сам подзвоню, - сказав К. і встав.

Досі у залі майже не звертали уваги на К. і його помічників, якщо не рахувати сутички з селянином, але після цієї фрази до них повернулися всі голови. Присутні піднялися разом із К., і попри намагання господаря затримати їх, вишикувалися півколом біля телефону. Серед них переважала

думка, що К. не отримає жодної відповіді. К. довелося попросити їх затихнути, їхньої думки він узагалі не питав.

Звук зуммера у слухавці був дивним, К. ніколи раніше не чув нічого подібного. Це було схоже на гудіння багатьох дитячих голосів, чи навіть не гудіння, а спів, що долинає звідкись іздалеку, дуже здалеку, так ніби з цього звуку в якийсь неможливий спосіб формується один високий, але сильний голос, і так сильно б'є у вухо, наче намагається проникнути не лише всередину нещасного слухового органу, а кудись іще глибше. К. слухав, навіть не намагаючись зателефонувати. Сперся лівим ліктем на телефонний апарат і слухав.

Невідомо, як довго він так простояв, аж поки господар не смикнув його за полу зі словами, що до нього прийшов вістовий.

– Геть! – вигукнув К., утративши контроль над собою. Можливо, це стосувалося когось у слухавці, бо там раптом озвалися. Відбулася наступна розмова:

– Освальд слухає вас, із ким я розмовляю? – запитав суворий зверхній голос. К. почув у ньому невеличкий мовний дефект, який намагалися приховати цією підкресленою суворістю. К. вагався, чи варто йому себе називати, бо був безборонним перед телефонним апаратом, чоловік на тому кінці дроту міг накричати на нього й кинути слухавку, таким чином К., здається, перекрив собі досить важливий шлях. Нерішучість К. посилила нетерплячість його співрозмовника.

– Хто там? – повторив той і додав: – Я був би дуже вдячний, якби звідти трохи менше дзвонили, щойно нас уже турбували.

К. не відреагував на це зауваження і раптом прийняв рішення:

– Телефонуйте помічник пана землеміра.

– Який помічник? Який пан? Який землемір?

К. пригадав собі вчорашню телефонну розмову.

– Запитайте Фріца, – коротко сказав він і здивовано зауважив, що це подіяло.

Але ще більше він був здивований від організованості тамтешніх слуг. Відповідь була:

– Я вже знаю. Вічно цей землемір. Добре, добре. Що далі? Який помічник?

– Йозеф, – сказав К.

Йому трохи заважало перешіптування селян у нього за спиною, здається, вони засуджували те, що він неправильно себе назвав. Але К. не мав часу займатися ними, розмова вимагала великих зусиль.

- Йозеф? - прозвучало питання у відповідь. - Помічники називаються, - невеличка пауза, очевидно, він запитав імена в когось іншого, - Артур і Єремія.

- Це нові помічники, - сказав К.

- Ні, це старі.

- Це нові, а я старий, я прибув сьогодні за паном землеміром.

- Ні, - крикнули в слухавці.

- Тоді хто ж я? - запитав К. спокійно, як і досі.

І за мить та сама людина із тим-таки дефектом мовлення сказала:

- Ти - старий помічник, - але цього разу голос був інший, глибший, у ньому з'явилось більше поваги.

К. услухався у звучання голосу і майже прослухав питання:

- Чого ти хочеш?

Він би із задоволенням поклав слухавку. Від цієї розмови вже можна було нічого не чекати. Але змушений щось казати, він запитав скоромовкою:

- Коли мій господар може прийти до Замку?

- Ніколи, - прозвучала відповідь.

- Добре, - сказав К. і поклав слухавку.

Селяни підступили вже зовсім уприпул. Помічники косо позирали на К. і намагалися не підпустити селян надто близько. Але все це робилося тільки задля годиться, бо селяни, задоволені результатом розмови, потроху відступали. Тут їхню групу ззаду розділив чоловік, який рішучим кроком підійшов до К., уклонився і дав йому листа. К. взяв листа до рук і подивився на вістового, це видалося йому на ту мить важливішим. Вістовий був разуче схожий на помічників, - такий самий стрункий, у вузькому вбранні, такий самий швидкий і спритний у рухах, але все-таки інший. Краще б йому в помічники дали цього хлопця! Він трохи нагадував К. жінку з немовлям у хатині чинбаря. Убраний у майже все біле, ясна річ, не шовкове, а зимове, як і в усіх довкола, але його одяг мав у собі витонченість та святковість, притаманну шовку. Обличчя посланця було світлим і відкритим, очі - величезними. У посмішці промайнуло захоочення, яке він невдало спробував приховати, провівши рукою по обличчю.

- Хто ти? - запитав К.

- Мене звати Варнава, - відповів той. - Я - вістовий.

Його губи рухалися під час розмови м'яко, хоча водночас дуже почоловічому.

- Тобі тут подобається? - запитав К. і показав на селян, які все ще не втратили цікавості до нього. Їхні черепа виглядали так, ніби по них били зверху аж до сплюснення, а риси обличчя здавалися сформованими внаслідок биття, вони пороззявляли роти із набряклими губами і то втуплювалися в К., то відволікалися на щось інше, їхні погляди безцільно блукали довкола і раптом зупинялися, прилипали до якогось випадкового предмета. Далі К. показав на помічників, які обійняли один одного, притислися щоками і посміхалися чи то напівсором'язливо, чи то напівзнущально, показав на всю свою свиту, нав'язану йому випадковими обставинами, і, сподіваючись на таку потрібну йому зараз довіру, очікував, що Варнава раз і назавжди збагне різницю між К. і всіма цими людьми. Але Варнава цілком широко, й це було помітно, не зрозумів питання, він лише чемно прослухав його, як вишколений слуга слухає кожне слово свого господаря, слухняно озирнувся довкола, помахав рукою знайомим, обмінявся кількома словами з помічниками, і все це вільно та невимушено, хоча при цьому він і тримався окремо від усіх. К. відчув, що його поставили на місце, хоча й не присоромили, і взявся до принесеного листа, відкрив його. У листі було написано:

«Шановний пане! Як вам уже відомо, вас прийняли на службу до Замку. Вашим безпосереднім начальником буде сільський староста, від якого ви довідаєтеся про всі деталі вашої роботи, а також умови оплати, перед ним ви повинні будете звітувати про виконану роботу. Але я особисто також не втрачати вас із поля зору. Варнава, який передав вам цього листа, час від часу навідуватиметься до вас і передаватиме мені ваші побажання. Я завжди готовий допомогти вам у всьому, наскільки зможу. Я зацікавлений у тому, щоб працівники Замку були задоволені». Далі стояв нечіткий підпис, а біля нього друкованими літерами: «Начальник канцелярії».

- Зачекай! - звернувся К. до Варнави, і той вклонився.

Потім К. покликав господаря і попросив про можливість перечитати листа наодинці в якійсь вільній кімнаті. К. спохопився, що Варнава всього-на-всього вістовий, хоча й викликає до себе довіру, та замовив хлопцеві пиво. При цьому звернув увагу на його реакцію: Варнава прийняв кухоль дуже радо і відразу ж узявся пити. Тоді К. пішов із господарем. У заїзді знайшлася лише одна крихітна вільна кімнатка під дахом, але навіть і з нею виникли проблеми, бо досі там спали дві служниці, яких тепер потрібно було кудись переселити. Окрім того, що з кімнати забрали служниць, більше там нічого не змінилося, єдине ліжко не було застелене, на ньому лежало кілька подушок та попона, що залишилися ще від попередніх мешканців. На стінах - репродукції на релігійні теми і світлини солдатів. Тут навіть не провітрили, очевидно, сподівалися, що новий гість прибув ненадовго, і не докладали жодних зусиль, щоб затримати його. Але К. на все погодився, закутався в попону, сів до столу і при свічці прочитав листа ще раз.

Текст був неоднорідним, у деяких місцях К. вважали вільною людиною, з чією волею рахуються, наприклад, у звертанні, а також у реченні, де йшлося про його побажання. Але були й фрази, у яких відкрито або приховано його трактували як дрібного, з позиції начальства майже непомітного працівника, і керівництво повинно було напружитися, щоб «не втрачати його з поля зору». Його безпосереднім керівником був сільський староста, і він навіть зобов'язаний перед ним звітувати, єдиним колегою ймовірно мав би стати сільський поліцай. Усе це, без сумніву, суперечило одне одному, і то настільки очевидно, що, мабуть, так було зроблено навмисне. К. ні на мить

не дозволив собі божевільного припущення, що той, хто писав листа, був непевний свого ставлення, вагався, в уяві К. це було несумісно з такою поважною установою. Він більше схилявся вбачати тут наданий йому вибір, а вже він мав би самостійно визначитися, як трактувати сказане в листі. Можна стати справжнім селянином і мати певний, постійно підкреслюваний, хоча й цілком умовний зв'язок із Замком. Або ж навпаки, лише умовно вважатись одним із селян, а насправді узгоджувати всю свою роботу із вказівками, що їх передаватиме Варнава. К. ні на мить не засумнівався у своєму виборі, він не вагався б навіть у тому випадку, якби за весь час, проведений у Селі, ще так нічого й не збагнув. Тільки як селянин, якомога більше віддалений од Замку, міг він чогось досягнути в Замку. Ті люди в Селі, які все ще йому не довіряють, почнуть розмовляти з ним по-іншому, коли він стане якщо не їхнім другом, то хоча б односельцем, коли перестане відрізнятися од Герштекера чи Лаземана, а так мусить статися чимшвидше, бо від цього залежить його подальша доля. І тоді перед ним раптом відкриються всі шляхи, які залишаться не лише закритими, а й невидимими, якщо він розраховуватиме на милість начальства. Але існувала ще одна небезпека, підкреслена в листі, там говорилося про неї зловтішно, так ніби уникнути цього не вдасться. Це був статус зарахованого на службу. Робота, начальник, праця, оплата, звіт, посада – таких слів у листі було більш ніж достатньо, і навіть коли йшлося про речі більш особисті, про них говорилося з тієї ж точки зору. Якщо К. хотів найнятися на роботу, він мав на це право, але остаточно, без жодних інших перспектив. К. усвідомлював, що на нього не будуть тиснути і змушувати, цього він не боявся, тим більше тут, у Селі, але тягар неприємного оточення, необхідність звикнути до розчарувань, гнітючість непомітного впливу кожної прожитої так миті – цього він побоювався, але з цією небезпекою він повинен наважитися на боротьбу. У листі також не замовчувалося того, що К. вже дозволив собі нахабство зробити перший напад в оголошеній війні, якщо війну таки оголошено. Натяк був дуже тонкий, і лише неспокійне сумління, неспокійне, не йдеться про нечисте, – могло зауважити ці чотири слова «як ви вже знаєте», що стосувалися його зарахування на службу. К. дав про себе знати, і з цієї миті, як зазначалося в листі, він усвідомлював, що його зараховано.

К. зняв картину зі стіни і причепив на цвяшок листа, він житиме в цій кімнаті, отже, лист також повинен бути тут.

Потім він спустився до загального залу. Варнава сидів із помічниками за одним столом.

– Ось і ти, – сказав К. просто так, бо радий був побачити Варнаву.

Той відразу підхопився. Щойно К. зайшов, селяни теж повставали, щоб підійти ближче, вони вже звикли постійно ходити за К.

– Чого ви весь час від мене хочете? – вигукнув К.

Вони не образилися і повільно повернулися на свої місця. Один із них, відходячи, сказав на своє виправдання з якоюсь незрозумілою посмішкою, що відбилась і на інших обличчях:

– Щоразу якісь новини. – І він облизав губи, так ніби новини можна було з'їсти.

К. не сказав нічого на знак примирення, він вирішив, що буде непогано, коли вони матимуть до нього трохи більше поваги, але не встиг сісти поряд із Варнавою, як відчув чиесь дихання в себе за спиною; селянин прийшов буцімто за сіллю, але К. так розлютився й тупнув ногою, що той пішов геть без сільнички. Було й справді неважко примусити К. втратити контроль над собою, вистачало напустити на нього селян, їхнє нав'язливе співчуття дратувало більше, ніж замкнутість інших, але це також була замкнутість, бо якби К. вирішив сісти за один стіл із селянами, вони швидше за все пересіли б за інший. Тільки присутність Варнави стримувала його від скандалу. Але він усе-таки загрозливо повернувся до присутніх, а вони теж дивилися в його бік. Коли він побачив, як вони всі разом сидять на своїх місцях, не розмовляючи один із одним, не пов'язані між собою, об'єднані тільки цим поглядом на К., йому здалося, що вони переслідували його зовсім не зі зла. Можливо, вони справді хотіли щось від нього, просто не знали, як це сказати. Або причина криється в поширеній тут дитинній поведінці, хіба не по-дитячому виглядав господар, який тримав обома руками пиво, що його ніс комусь із відвідувачів, а потім застиг і дивився на К. так уважно, що навіть не почув, як його кликала дружина, визирнувши з кухонного віконця. Трохи заспокоений, К. повернувся до Варнави, він би з радістю позбувся товариства помічників, але не міг знайти для цього відповідної підстави. Зрештою, вони мовчки втупилися кожен у своє пиво.

- Я прочитав листа, - почав К. - Ти знаєш зміст?

- Ні, - відповів Варнава, його погляд говорив більше, ніж слова.

Можливо, К. помилявся, приписуючи йому надто багато хорошого, а селянам - поганого, але присутність Варнави тішила К.

- У листі йдеться й про тебе - ти повинен час від часу передавати мої повідомлення керівництву і навпаки, тому я подумав, що ти знаєш зміст.

- Мені наказали, - пояснив Варнава, - тільки передати листа, зачекати, поки його прочитають і, якщо буде необхідність, принести назад письмову чи усну відповідь.

- Добре, - сказав К. - Немає необхідності записувати, передай панові начальнику, - як його там звати? Я не зміг прочитати підпис.

- Кламм, - відповів Варнава.

- Отже, передай панові Кламму мою подяку за те, що мене зарахували на службу, а також за його люб'язність, яку я дуже ціную, тим більше, що я ще нічим себе не проявив. Я готовий виконувати будь-які його вказівки. Особливих побажань у мене сьогодні немає.

Варнава все уважно вислухав і попросив дозволу повторити повідомлення. К. дозволив йому, і Варнава повторив усе слово в слово. Потім устав, щоб попроситися.

Досі К. уважно стежив за тим, як реагує Варнава на його слова, а тепер подивився на нього ще раз. Вони були приблизно одного зросту, але здавалося, ніби посланець дивиться на К. згори донизу, хоча робить це з

дуже покірним виразом обличчя, хлопець узагалі не виглядав на здатного принижувати когось. Зрештою, він був лише вістовим, не знав змісту листів, які розносив, але сам його погляд, його посмішка, його хода теж несли в собі якесь повідомлення, навіть якщо він про це не здогадувався. І К. подав йому руку, чим явно здивував, Варнава збирався обмежитися звичайним поклоном.

Перед тим як відчинити двері, він іще трохи постояв, спершись плечем об одвірок, і оглянув кімнату поглядом, що вже не стосувався нікого конкретного. Відразу після його виходу К. сказав помічникам:

- Я принесу з кімнати свої нотатки, і ми обговоримо план роботи.

Вони хотіли супроводжувати його, але К. їх зупинив:

- Залиштеся!

Попри це вони таки збиралися піти за ним, і К. змушений був повторити свій наказ суворіше. У коридорі Варнави уже не було, хоча він щойно вийшов. Перед будинком випав свіжий сніг, але і там К. не побачив хлопця. Він покликав:

- Варнаво!

Відповіді не було. Можливо, він ще десь у заїзді? Напевно, так воно і є. К. ще раз з усієї сили прокричав ім'я. Звук прогуркотів у темряву. І здалеку ледь чутно пролунала відповідь. Отже, Варнава був уже аж так далеко. К. прокричав йому у відповідь і вирушив назустріч; там, де вони побачили одне одного, заїзду вже не було видно.

- Варнаво, - сказав К. і не зміг стримати тремтіння в голосі. - Я хотів тобі ще щось сказати. Я подумав, що мені буде досить незручно залежати від твоїх принагідних візитів, якщо я потребуватиму чогось із Замку. Якби, наприклад, зараз я тебе вже не наздогнав, - ти просто літаєш, я думав, що ти ще не вийшов, - хто знає, скільки мені б довелося чекати на твій наступний прихід.

- Ти можеш попросити керівництво, - сказав Варнава, - щоб я приходив у призначені тобою години.

- Цього теж недостатньо, - сказав К. - Можливо, мені цілий рік не буде що передати, а через чверть години після твого відходу трапиться невідкладна справа.

- То що, мені переказати керівництву, щоб між вами налагодили інший зв'язок, не через мене?

- Ні, ні, - сказав К. - Я згадав про це між іншим, цього разу я тебе, на щастя, наздогнав.

- Може, нам слід повернутися назад до заїзду, щоб ти міг дати мені нове доручення?

І він зробив крок у напрямку до заїзду.

- Варнаво, - сказав К. - У цьому немає потреби, я пройдуся трохи з тобою.

- Чому ти не хочеш іти до шинку? - запитав Варнава.

- Мене дратують люди всередині, - відповів К. - Ти ж сам бачив, які настирливі ці селяни.

- Але ж ми можемо піти до твоєї кімнати, - запропонував Варнава.

- Це кімната служниць, - заперечив К. - Там брудно і душно; щоб не залишатися в ній, я вирішив пройтися трохи з тобою, - додав К., щоб остаточно перемогти свої вагання. - Візьми мене під руку, ти йдеш упевненіше, ніж я.

І К. вчепився в його лікоть. Було зовсім темно, обличчя свого супутника К. взагалі не бачив, а постать виднілася дуже нечітко, його руку він знайшов навпомацки. Варнава не заперечував, і вони пішли геть від заїзду. К. відчував, що як би не намагався, не може йти так само швидко, як Варнава, і затримує його. За інших обставин через цю дрібницю вже все було б утрачено, особливо в провулках, схожих на той, що в ньому К. застряг у снігу сьогодні вранці, тепер у нього був Варнава, який міг витягти його на собі. Але він відганяв геть такі думки, йому подобалося, що Варнава мовчить, бо це означало, що й для нього на цю мить немає нічого важливішого, аніж спільне просування вперед.

Вони йшли, але К. не орієнтувався, куди саме, не міг нічого впізнати. Навіть те, чи пройшли вони вже повз церкву, залишалось для нього таємницею. Зусилля, яких доводилося докладати для того, щоб іти вперед, забирали в нього здатність мислити. Думки не зосереджувалися на меті їхньої подорожі, а плуталися. Час від часу він згадував рідну домівку, і ці спогади переповнювали його. Там також у центрі села стояла церква, з одного боку біля неї примостилося старе кладовище, оточене високим муром. Лише кілька хлопців змогли видертися на цей мур, але К. не став одним із них. Діти хотіли побувати на мурі не з цікавості, адже на цвинтарі для них уже не залишилося таємниць після того, як вони не раз заходили туди крізь маленькі заграбовані ворітця. Гладенький і високий мур приваблював їх своєю недосяжністю, і вони прагнули вилізти на нього. Одного ранку порожню і тиху площу заливало світло. К. не бачив цю площу такою ні до того, ні згодом. І раптом навдивовижу легко, на тому самому місці, де він стільки разів здавався і відступав, він із першої ж спроби видерся нагору, тримаючи в зубах невеличкий прапорець. Камінці з-під його ніг ще сипалися донизу, а він уже був нагорі. Установив прапорець, вітер напнув полотнище, хлопець подивився вниз, потім довкола і навіть через плече на вкопані в землю хрести; цієї миті не було на світі нікого більшого за нього. Учитель, який випадково проходив повз, зігнав К. донизу суворим поглядом. Зістрибуючи донизу, К. поранив коліно і ледь дістався додому, але таки побував на мурі. Відчуття цієї перемоги, як тоді здавалося, дасть йому опору на все життя, і це не була аж така дурна думка, бо зараз, через багато років, у цю засніжену ніч, поряд із Варнавою, йому допоміг саме цей спогад.

Він сильніше вчепився в руку Варнави - той майже тягнув його, обидва продовжували мовчати. Що стосується напрямку їхнього руху, то наскільки К.

міг здогадуватися з вигляду дороги, вони ще не повернули в жоден провулок. Подумки він присягнувся, що ніякі труднощі, навіть страх перед зворотним шляхом, не зупинять його. Його сили мало б вистачити на те, щоб дати себе дотягнути. Чи ця дорога може бути нескінченною? У денному світлі Замок виглядав досить легкодоступною ціллю, а вістун мав би знати найкоротший шлях.

І тут Варнава зупинився. Де вони? Далі дороги немає? Варнава попрощається з К.? Це йому не вдасться. К. так міцно вчепився в руку Варнави, що заболіла його власна рука. Чи, можливо, сталося неймовірне, і вони вже в Замку або ж перед його ворітьми? Але ж вони жодного разу не підіймалися вгору, як здалося К. Чи Варнава провів його якоюсь стежкою, що підіймається непомітно?

- Де ми? - тихо запитав К. більше себе, ніж свого супутника.

- Удома, - відповів Варнава.

- Удома?

- Тепер, пане, вважай, не послизнися, починається спуск.

- Спуск?

- Лише кілька кроків, - додав він і вже стукав у двері.

Двері їм відчинила якась дівчина, і вони опинилися на порозі великої хати майже в повній темряві, крихітна гасова лампа висіла десь далеко всередині, зліва над столом.

- Хто це з тобою, Варнаво? - запитала дівчина.

- Землемір, - відповів той.

- Землемір, - повторила дівчина голосніше, звертаючись до людей за столом.

З-за столу піднялися двоє старих людей, чоловік і жінка, та ще одна дівчина. Вони привіталися з К. Варнава познайомив К. з усіма - це були його батьки та сестри Ольга й Амалія. К. неуважно глянув у їхній бік, з нього зняли мокре пальто і повісили сушитися біля пічки, він не пручався.

Отже, не вони опинилися вдома, а лише Варнава. Але чому вони прийшли сюди? К. відвів Варнаву вбік і запитав:

- Чому ти пішов додому? Чи ви живете поблизу Замку?

- Поблизу Замку? - повторив Варнава, ніби не зрозумів.

- Варнаво, - сказав К. - Ти ж хотів іти з кнайпи до Замку.

- Ні, пане, - заперечив Варнава. - Я хотів іти додому. До Замку я піду аж завтра вранці, я ніколи там не ночую.

- Отже, ти не збирався йти до Замку, а лише сюди? - посмішка Варнави вже не здавалася К. такою підбадьорливою, та й сам вістовий виглядав уже не так привабливо. - Чому ж ти мені нічого не сказав?

- Ти не питаєш, пане, - сказав Варнава. - Ти збирався дати мені доручення, але не хотів зробити цього ні в кнайпі, ні у своїй кімнаті, тож я подумав, що це можна без перешкод зробити в моїх батьків. Якщо ти накажеш, вони зараз вийдуть із кімнати; ти можеш також тут переночувати, якщо тобі в нас більше подобається. Я зробив щось не так?

К. не відповів. Отже, трапилося непорозуміння, підступна, каверзна помилка, а К. йому цілком довірився. Дав себе зачарувати цій блискучій, наче шовк, куртці, яку він зараз розстібає, а під нею з'являється сіра, брудна, в багатьох місцях позашивана сорочка з грубого полотна, яка обтягує могутній і незграбний торс наймита. І вся довколишня атмосфера не лише відповідала цьому враженню, а ще й погіршувала його. Старий батько, хворий на подагру, пересувався, обмацуючи предмети руками, його ноги майже не згиналися, і він міг лише дуже повільно совгати ними. Мати зі складеними на грудях руками теж могла ступати лише дрібними кроками через свою неймовірну повноту. І батько, і мати вийшли зі свого кутка до К. відразу, щойно гість переступив поріг, але досі не могли подолати цієї незначної відстані. Біляві сестри, схожі між собою [5 - Очевидно, авторська описка, бо далі у тексті Амалія чорнява.] й до Варнави, але з грубішими рисами обличчя, міцні і сильні служниці, вони стояли біля прибульців і чекали від К. якогось привітання. Та К. не міг нічого з себе видушити. Він думав, що кожен тут, у Селі, важливий для нього, і це була правда, але вона не стосувалася людей, що стояли перед ним, ці люди його не обходили. Якби він був здатен самотійно подолати дорогу назад, до заїзду, він уже пішов би геть. Можливість потрапити до Замку вранці разом із Варнавою його не приваблювала. Зараз, уночі, непомічено, він би проникнув до Замку в супроводі Варнави. Але того Варнави, яким хлопець здавався досі, людини, найближчої К. з усіх, кого він наразі тут зустрів, і такої, що набагато тісніше пов'язана із Замком, ніж на це вказувала позірنا скромність її посади. Але з нащадком цієї сім'ї, яка вже сиділа за столом і з якою вістовий був одним цілим, з хлопцем, якому навіть не дозволялося ночувати в Замку, а це багато про що свідчить, з такою особою попід руку йти до Замку серед білого дня було неможливо, ця спроба виглядала б безнадійно смішною.

К. присів на підвіконня і вирішив, що проведе тут усю ніч і не прийме від цієї сім'ї більше жодних послуг. Люди в Селі, які відсилали його геть, або ті, що боялися його, здавалися зараз менш небезпечними, бо вони просто залишали його напризволяще, давали можливість зібратися з силами. А такі псевдопомічники, що замість привести його до Замку влаштовують невеличкий маскарад і ведуть до себе додому, тільки відволікають і, свідомо чи мимоволі, підривають його сили. Він не відреагував, коли його покликали до столу, і залишився сидіти на підвіконні з похнюпленою головою.

Тоді встала Ольга, лагідніша з двох сестер, у ній була навіть якась дівоча несміливість, підійшла до К. і запросила його до столу. Там уже є хліб і сало, а пиво вона зараз принесе.

- Звідки? - запитав К.

- З шинку, - відповіла вона.

Це дуже підходило К. Він попросив її не приносити пива, а відпровадити його до шинку, бо він має там іще закінчити важливу роботу. Тут з'ясувалося, що вона йде не так далеко, не аж до його заїзду, а значно ближче, до «Панського двору». Але К. попросив її все одно відпровадити його, бо подумав собі, що, можливо, там знайдеться можливість переночувати; гірше за ліжко в цій хаті нічого бути не може. Ольга відповіла не відразу, спершу озирнулася на стіл. З-за столу встав її брат і закивав, погоджуючись:

- Якщо панові так хочеться.

Ця фраза мало не переконала К. відмовитися од своєї ідеї, бо якщо Варнава погоджується, отже, справа безнадійна. Але коли почали обговорювати питання, чи пустять К. до «Панського двору», і всі висловили сумнів, К. знову наполіг на бажанні йти разом з Ольгою, навіть не завдаючи собі клопоту вигадати для цього правдоподібну причину. Ця сімейка повинна сприймати його таким, як він є насправді, він не відчував перед нею жодного сорому. Його трохи збивала з пантелику лише Амалія своїм серйозним, прямим, незворушним, можливо, навіть трохи тупуватим поглядом [б - Прототипом образу Амалії частково вважають чеську перекладачку, журналістку і літератора Мілену Єсенську, з якою Кафка познайомився восени 1919 року і після бурхливого роману і розриву написав «Замок». Мілена була чи не єдиною жінкою в житті Кафки, яка розуміла його і могла оцінити його творчість, але вона не захотіла піти від чоловіка заради Кафки, а він не захотів миритися із її численними коханцями і богемним способом життя. «Панським двором» також називалася кав'ярня, куди вчашав Ернст Поллак, чоловік Мілени Єсенської, якого дослідники часто вважають прототипом образу чиновника Кламма.]

Недовгою дорогою до кнайпи К. міцно вчепився в руку Ольги, і вона тягнула його майже так само, як перед тим її брат, по-іншому К. не міг собі дати ради. Поки вони йшли, К. довідався, що ця кнайпа призначена тільки для чиновників із Замку, які їли, а часом навіть ночували там, якщо мали справи у Селі. Ольга розмовляла з К. тихо, ніби звирялася йому, з нею було приємно йти, майже як із її братом. К. не хотів піддаватися цій приємності, але відчуття було сильніше за нього.

Заїзд виглядав дуже схожим на той, що в ньому оселився К. У Селі взагалі не існувало великих зовнішніх відмінностей, зате дрібні відразу впадали в око. На ганку були поруччя, над дверима висів красивий ліхтар. При вході над їхніми головами затріпотів прапор із гербом графа. У передпокої вони зустріли господаря, очевидно, той саме оглядав свої володіння, його крихітні очка подивилися кудись повз К. чи то уважно, чи то заспано, і він сказав:

- Пан землемір може зайти тільки до шинку.

- Звичайно, - сказала Ольга і вступилася за К. - Він тільки супроводжує мене.

Але К. невдячно відійшов од Ольги і відвів господаря вбік. Ольга терпляче чекала в кінці коридору.

- Я б хотів тут переночувати, - сказав К.

- Це, на жаль, неможливо, - відповів господар. - Ви, мабуть, не знаєте, але цей будинок можуть використовувати тільки працівники Замку.

- Можливо, існує таке правило, - сказав К. - Але думаю, для мене знайдеться якийсь куточок.

- Я б із задоволенням пішов вам назустріч, - відповів господар. - Але крім суворості заборони, що про неї ви говорите як людина чужа, здійснити ваше прохання цілком неможливо ще й з тієї причини, що пани, які тут мешкають, страшенно вразливі. Я переконаний, що вони не здатні або принаймні не готові витримати самого лише вигляду чужинця. Тож якби я дозволив вам переночувати, а потім вас би випадково побачили, - а випадковість, знаєте, завжди перебуває на боці влади, - то не лише для мене все було б утрачено, але й для вас. Звучить непереконливо, але така правда.

Цей високий, зацібнтий до останнього гудзика пан одною рукою сперся на стіну, другу тримав на боці, ноги поставив навхрест. Він нахилився до К. і говорив із ним так, ніби довіряв важливу таємницю, здавалося, він не мав жодного відношення до Села, хоча його темне вбрання і виглядало по-селянськи святково.

- Я вірю вам, - сказав К. - І зовсім не маю на меті недооцінювати важливості заборони, мабуть, я невдало висловився. Хочу зазначити тільки одне: у мене високі знайомства в Замку, і незабаром будуть ще вищі, це захистить вас від небезпеки, яка могла б виникнути в разі моєї ночівлі тут, а також гарантує, що я можу дуже добре віддячити за таку невеличку послугу.

- Я знаю, - сказав господар і повторив: - Я знаю.

К. збирався висловити своє прохання ще наполегливіше, але розгубився після такої відповіді господаря, тому тільки запитав:

- Багато людей із Замку сьогодні ночує?

- У цьому плані сьогодні вдалий день, - багатообіцяючи сказав господар. - Залишився тільки один чиновник.

К. все ще не наважувався наполягати, але сподівався, що його вже майже залишили, тому про всяк випадок запитав тільки ім'я пана.

- Кламм, - сказав господар між іншим, озираючись при цьому на свою дружину, яка прошаруділа повз них спідницями дивовижно зношеної, старомодної сукні, переобтяженої надто численними рюшами і складками, хоча колись ця сукня, безумовно, виглядала по-міському розкішно. Господиня прийшла за чоловіком на прохання гостя-начальника. Перед тим як піти, господар іще раз озирнувся на К., ніби не він сам, а К. мав тепер вирішити справу ночівлі. К. нічого не міг сказати, особливо у світлі того, що саме його начальник опинився сьогодні тут. Ця новина змусила його розгубитися. К. сам собі не міг цього до кінця пояснити, але відчував себе перед Кламмом значно менш вільно, ніж перед Замком загалом. К. зовсім не боявся

бути ввійманим тут у сенсі сказаного господарем, але це виглядало б як дрібна шкода, легковажно заподіяна людині, якій чимось завдячуеш. При цьому він із жалем констатував, що в цьому відчутті проявляються перші наслідки його підпорядкованості керівництву, його статусу зарахованого на службу, а також те, що, навіть помітивши ці ознаки, він не в змозі боротися з ними. Тому він стояв, кусаючи губи, і мовчав. Господар іще раз зиркнув на К. перед тим, як зникнути за дверима. К. подивився йому вслід і продовжував стояти на місці, аж поки не підійшла Ольга й не потягла його вперед.

- Що ти хотів від господаря? - запитала Ольга.

- Я хотів тут переночувати, - відповів К.

- Ти ж ночуватимеш у нас, - здивувалася дівчина.

- Звичайно, - відповів К. і замовк, їй довелося самотійно трактувати його слова.

Розділ третій

У просторому шинку, середина якого була нічим не заставлена, попід стінами, зверху на бочках і довкола них, сиділи селяни, але виглядали вони трохи по-іншому, ніж у заїзді, де зупинився К. Тутешні відвідувачі були чистіші, вбрані в майже однакові, сіро-жовті теплі куртки з цупкої тканини і вузькі штани. Це були невисокі чоловіки, на перший погляд дуже подібні між собою, із пласкими, скуластими обличчями, хоча й досить щокаті. Вони сиділи тихо і майже не рухалися, прибулих провели повільними й байдужими поглядами. Але те, що їх було так багато і вони сиділи так тихо, справило враження на К. Він знову взяв Ольгу під руку, щоб пояснити свою присутність тут. У кутку піднявся знайомий Ольги і хотів підійти, але К. повернув дівчину за лікоть в іншому напрямку. Ніхто, крім неї, не міг цього помітити, а вона не пручалась і тільки з посмішкою глянула вбік.

Пиво наливала дівчина на ім'я Фріда [7 - Прототипом образу Фріди частково вважають і Феліцу Бауер, з якою у Кафки багато років тривав роман і листування з якою становить частину творчості Кафки. Ось опис її зовнішності в щоденнику (20 серпня 1912 року) після знайомства: «Фройляйн Ф.Б. Коли я 13 серпня прийшов до Брода, вона сиділа за столом і здалася мені все ж таки схожою на служницю. Та мене зовсім і не цікавило, хто вона, я просто відразу змирився з її присутністю. Порожне кістляве обличчя, що відверто демонструє свою порожнечу. Відкрита шия. Накінута наопашки блузка. Здавалося, вона була одягнена зовсім по-домашньому, хоч, як з'ясувалося згодом, це було зовсім не так. (...) Майже зламаний ніс, світлі, трохи цупкуваті непривабливі коси, міцне підборіддя. Сідаючи, я вперше придивився до неї, а коли сидів, то вже мав твердий присуд.]. Непримітна, маленька білявка з сумними очима і запалими щоками, але вражав її погляд, у якому відчувалася якась особлива зверхність. Коли вона глянула на К., йому здалося, що цей погляд уже прийняв за нього чимало рішень, зокрема в питаннях, про існування яких він не здогадувався, та цей

погляд переконав його, що вони таки існують. К. уважно стежив за Фрідою збоку, поки вона розмовляла з Ольгою. Ольга і Фріда, здається, не були подругами, вони обмінялися лише кількома байдужими фразами. К. вирішив їм допомогти і запитав Фріду прямо:

- Ви знаєте пана Кламма?

Ольга засміялася.

- Чому ти смієшся? - роздратовано запитав К.

- Я не сміюся, - заперечила вона, продовжуючи реготати.

- Ольга поводитья як маленька дівчинка, - сказав К. і перехилився через стіл, щоб ще раз упіймати погляд Фріди. Але вона опустила очі й тихо запитала:

- Хочете побачити пана Кламма?

К. хотів. Вона показала на двері зліва від себе.

- Тут е невеличка дірка, крізь неї ви можете подивитися.

- А люди довкола? - запитав К.

Вона відкопилила нижню губу і неймовірно м'якою рукою потягла К. до дверей. Крізь щілину, очевидно, просвердлену тут, щоб підглядати, К. побачив майже все сусіднє приміщення.

За письмовим столом у центрі кімнати, у зручному кріслі з круглою спинкою сидів Кламм, яскраво освітлений лампою, що висіла просто над ним. Він був середнього зросту, товстий і вайлуватий. Обличчя ще виглядало гладеньким, але щоки вже трохи опустилися донизу під вагою років. Досить довгі чорні вуса. Криво вбране пенсне поблискувало, й очей не було видно. Якби Кламм сидів за столом прямо, К. бачив би тільки його профіль, але чиновник повернувся в бік дверей, тому К. міг дивитися просто в обличчя свого начальника. Лівий лікоть Кламм поклав на стіл, праву руку, яка тримала сигару марки «Вірджинія», - на коліно. На столі, оточеному високим кантом, стояв кухоль пива, кант заважав добре роздивитися, чи лежать там ще якісь папери, але здавалося, що стіл порожній. Для певності К. попросив Фріду зазирнути в дірочку й підтвердити побачене. Але оскільки дівчина незадовго перед тим була в кімнаті, то могла з певністю засвідчити К., що ніяких паперів на столі не було. К. запитав Фріду, чи йому вже час іти, але вона відповіла, що він може спостерігати крізь щілину так довго, як йому подобається. К. залишився тепер наодинці з Фрідою, Ольга, як К. зауважив краєм ока, пішла до свого знайомого і тепер сиділа на бочці з пивом та дригала ногами.

- Фрідо, - прошепотів К. - Ви добре знаєте пана Кламма?

- О так, - сказала вона. - Дуже добре.

Фріда нахилилася до К., і йому аж тепер впало у вічі, що свою легеньку кремову блузку з глибоким вирізом дівчина поправляла доволі грайливо. На її худорлявому тілі ця блузка виглядала недоречно. Потім вона сказала:

- Ви пам'ятаєте, як Ольга сміялася?

- Так, вона дуже невихована, - сказав К.

- Не зовсім так, - примирливо заперечила Фріда. - У неї була причина для сміху. Ви питаєте, чи знаю я Кламма, а я таки знаю, - у цьому місці вона випросталася й кинула на К. свій переможний погляд, який важко було пов'язати зі сказаним раніше. - Я його коханка.

- Коханка Кламма? - перепитав К.

Вона кивнула.

- Тоді ви, - сказав К. з посмішкою, щоб це не прозвучало занадто серйозно, - дуже поважна особа для мене.

- Не лише для вас, - сказала Фріда дружнім тоном, хоча й не відповіла на його посмішку. Але К. знайшов спосіб подолати її зверхність і скористався ним. Він запитав:

- Ви вже були в Замку?

Це не подіяло, бо вона відповіла:

- Ні, але хіба не досить того, що я стою тут, за шинквасом?

Її марнославство було неймовірним, і, здається, вона хотіла задовольнити його саме на К.

- До речі, - сказав К., - у цьому шинку справа поставлена добре.

- Це дійсно так, - погодилася дівчина. - А починала я з догляду за худобою в заїзді «Біля мосту».

- Цими ніжними ручками? - сказав К. напівпитально і сам не зрозумів, чи він просто хоче підсипатися до неї, чи справді вона його зачарувала. Її руки дійсно були маленькі й тендітні, але їх можна було б назвати й слабкими та невиразними.

- Тоді ніхто на це не зважав, - сказала вона. - Та й зараз...

К. подивився на неї запитально, але вона похитала головою і не хотіла говорити далі.

- Звичайно, - сказав К. - У вас є свої таємниці, і ви не будете їх відкривати комусь, кого знаєте якихось півгодини і хто ще не мав нагоди розповісти, що він за один.

Але це була невчасна фраза, вона ніби вивела Фріду з такої сприятливої для К. замріяності. Дівчина витягла зі шкіряної торбинки у себе на поясі

дерев'яний корок, встромила його у дірку для спостереження і сказала К., намагаючись не показувати зміни настрою:

- Усе, що стосується вас, я знаю. Ви - землемір. - І додала: - А тепер я мушу працювати.

І вона зайняла своє місце за шинквасом, куди підійшли один за одним кілька відвідувачів, щоб наповнити свої кухлі. К. хотів ще раз непомітно переговорити з нею, тому взяв із полиці порожній кухоль і підійшов до неї.

- Ще тільки одне слово, панно Фрідо, - сказав він. - Для того щоб піднятися з доглядальниці худоби до шинкарки, потрібна неймовірна сила духу, та й сам випадок незвичайний, але хіба такій людині, як ви, варто на цьому зупинятися? Безглузде питання. З ваших очей, тільки не смійтеся з мене, панно Фрідо, промовляє не так уже здобута перемога, як готовність до майбутньої боротьби. Та перед людиною, що прагне досягнути мети, виникає стільки перешкод. І що вища мета, то більшими стають перешкоди, тому немає нічого неприродного в прагненні забезпечити собі підтримку іншої людини. Нехай незначної і невливової, але такої, що теж не полишає боротьби. Можливо, ми могли б спокійно поговорити про це наодинці, коли за нами не спостерігатимуть стільки чужих очей.

- Я не розумію, чого ви хочете, - сказала вона, і в її голосі цього разу мимоволі прозвучали не стільки перемоги її життя, скільки нескінченні розчарування. - Чи не запраглося вам часом відбити мене у Кламма? О Боже! - вона розвела руками.

- Ви бачите мене наскрізь, - сказав К. так, ніби його втомила її недовіра. - Саме таким і був мій потаємний план. Ви повинні покинути Кламма і стати моєю коханкою. А тепер я можу йти. Ольго! - покликав він. - Ми йдемо додому.

Ольга слухняно зістрибнула з бочки, але приятелі відразу обступили її тісним колом і не відпускали. Тут Фріда раптом загрозливо подивилася на К. і тихо сказала:

- То коли я можу з вами поговорити?

- Чи міг би я тут переночувати? - запитав К.

- Так, - відповіла Фріда.

- Може, я відразу залишуся тут?

- Вийдіть із Ольгою надвір, щоб я могла забрати звідси людей, а за якийсь час приходьте.

- Добре, - сказав К. і нетерпляче чекав на Ольгу.

Але селяни не відпускали її. Вони придумали танець і оточили сестру Варнави колом, час від часу хором скрикували, і тоді хтось один підскакував до Ольги, міцно обіймав її рукою за талію і кілька разів кружляв довкола себе. Танець ставав дедалі швидшим, жадібні та хрипкі вигуки майже зливалися в суцільний крик. Спершу Ольга хотіла з посмішкою

вирватися з кола, але тепер, із розтріпанним волоссям, тільки перелітала з рук до рук.

- Ось яких людей мені сюди присилають, - сказала Фріда і гнівно прикусила свої тонкі губи.

- Хто вони такі? - запитав К.

- Слуги Кламма, - відповіла Фріда. - Він постійно приводить їх сюди, це мене так дратує. Я навіть не пам'ятаю, що я вам сьогодні сказала, пане землемір, пробачте, якщо це було щось неприємне; ці люди винні в усьому, я не знаю нікого, хто був би вартий більшої зневаги і погорди, ніж вони, але мушу наливати їм пиво. Я багато разів просила Кламма залишати їх удома, хоча б він міг мене трохи поважати, якщо вже мені доводиться терпіти всю решту чиновників, але всі прохання даремні. Щоразу, за годину до його приходу, вони вдираються сюди, неначе худоба в стійло. А їм і справді місце в стайні. Якби не те, що ви тут, я відчинила б двері і примусила Кламма самого їх виганяти.

- А хіба він їх не чує? - запитав К.

- Ні, - відповіла Фріда. - Він спить.

- Як! - скрикнув К. - Як спить? Коли я зазірав до кімнати, він сидів за столом і не спав.

- Він і далі так сидить, - сказала Фріда. - Він спав уже тоді, коли ви зазірали, інакше я б вам цього не дозволила. У такій позі він спить. Урядники страшенно багато сплять, у це важко повірити. Зрештою, якби він не спав так багато, чи міг би він стерпіти цих людей? Тепер доведеться мені самій їх виганяти.

Вона вихопила з кутка нагайку і одним, не надто певним стрибком, схожим на рухи молодого ягняти, скочила до танцюючих. Спочатку вони розступилися, ніби запрошуючи її до танцю, і кілька секунд здавалося, ніби Фріда і справді зараз кине нагайку, але потім вона її таки підняла.

- В ім'я Кламма! - крикнула вона. - До стайні! Усі до стайні!

Лише тоді вони збагнули, що справа серйозна, з незрозумілим для К. страхом відступили назад, хтось штовхнув двері, крізь які ввійнуло свіже повітря, всі зникли разом із Фрідою, яка, мабуть, підганяла їх нагайкою до самої стайні.

У несподіваній тиші К. раптом почув кроки із коридору. Задля певності він скочив за шинквас, бо тільки там можна було сховатися. Йому не заборонили перебувати в шинку, але оскільки він збирався тут заночувати, не варто було зараз показуватися нікому на очі. Тому коли відчинилися двері, він сховався під стіл. Існувала небезпека бути знайденим і там, але на це він приготував досить правдоподібне пояснення, що заховався від п'яних слуг. Зайшов господар.

- Фрідо! - покликав він і перейшовся кімнатою з кутка в куток.

На щастя, незабаром повернулася Фріда, нічого не сказала про К., поскаржилася на селян і стала за шинквас, сподіваючись знайти там К. Тепер він міг доторкнутися до її ноги і відчув себе спокійніше. Оскільки Фріда не згадала про К., це змушений був зробити господар.

- А де землемір? - запитав він.

Відчувалося, що він був добре вихованим чоловіком, адже йому постійно доводилося досить близько спілкуватися з високими посадовцями, але з Фрідою він говорив із особливою повагою, це впадало у вічі насамперед тому, що в розмові він продовжував залишатися начальником, а вона - підлеглою, хоча й достатньо зухвалою.

- Про землеміра я зовсім забула, - сказала Фріда і поставила К. на груди свою крихітну ніжку. - Напевно, він давно пішов геть.

- Але я його не бачив, - відповів господар, - хоча майже весь час був у коридорі.

- Тут його немає, - спокійно сказала Фріда.

- Можливо, він заховався, - припустив господар. - Він справляє враження людини, здатної на все.

- На таке йому не вистачить хоробрості, - сказала Фріда і сильніше натиснула своєю ногою на груди К.

У ній було щось радісне й вільне, чого К. раніше не помітив, і це виявилось ще несподіваніше, коли вона раптом засміялася, і зі словами: - А раптом він заховався тут, унизу? - нахилилася до К., швидко його поцілувала, знову випросталася й заклопотано сказала:

- Ні, тут його немає.

Але й господар здивував К., коли раптом сказав:

- Мені неприємно, що я не маю певності, чи цей чоловік пішов геть. Ідеться не лише про пана Кламма, а про заборону. Вона дійсна як для вас, панно Фрідо, так і для мене. За шинквас відповідаєте ви, решту будинку я огляну. На добраніч! Приемних вам снів!

Не встиг він вийти з кімнати, як Фріда вже згасила світло і опинилася внизу біля К.

- Мій коханий! Мій солоденький! - шепотіла вона, але не торкалася К., лежала, розкинувши руки, мов непритомна від кохання, напевно, в такому щасливому стані час видавався їй нескінченним, і вона більше прозітхала, ніж проспівала якусь коротеньку пісеньку. К. все ще перебував у задумі. Раптом вона спохопилася і почала тягнути його до себе, скімлячи як дитина:

- Ходімо! Тут унизу можна задихнутися!

Вони обійнялися, її маленьке тіло затремтіло в руках К., і вони покотилися по підлозі в забутті, з якого К. раз по раз марно намагався вивільнитися,

прокотилися трохи і гупнули об двері, за якими був Кламм, а далі затихли в пивних калюжах та недоїдках на підлозі. Так минали години, години спільного ритму дихання і серцебиття, години, протягом яких К. не міг позбутися відчуття, що він заблукав або опинився так далеко, де перед ним не бувала жодна людина, так далеко, що тут навіть повітря складалося з інших елементів, ніж удома, і в цьому повітрі можна задихнутися від цієї відчуженості і від її безглузвих спокус, але нічого не вдієш, мусиш іти далі, щоб загубитися зовсім. Тому спочатку його не злякало, а швидше видалося втішним просвітленням, коли з кімнати Кламма пролунав глибокий голос, який байдуже наказував:

- Фрідо!

- Фрідо! - прошепотів К. у вухо Фріди і таким чином передав наказ далі.

За звичкою, здається, вродженою, Фріда спершу хотіла слухняно підхопитися, але потім спохопилася. Вона потягнулася, засміялася і сказала:

- Хіба я піду до нього? Я ніколи більше до нього не піду.

К. хотів заперечити, хотів переконати її піти до Кламма, навіть почав збирати шматки її подертої блузки, але так і не зміг нічого сказати, він був занадто щасливий обіймати Фріду, занадто налякано-щасливий, йому здавалося, що якби вона покинула його, то його покинуло б усе, що він має. І Фріда, ніби відчувши його підтримку, стиснула кулак, стукнула ним у двері і крикнула:

- А я із землеміром! Я із землеміром!

Тут Кламм затих. Але К. став біля Фріди на коліна й озирнувся в тьмяному передсвітанковому світлі. Що трапилось? Що тепер буде з його сподіваннями? Чого йому тепер хотіти від Фріди, коли все вже втрачено? Замість того щоб обережно просуватися вперед, враховуючи могутність ворога і масштабність мети, він цілу ніч вовтузився в пивних калюжах, від їхнього смороду тепер паморочилося в голові.

- Що ти наробила? - сказав він у простір перед собою. - Для нас обох тепер усе втрачено.

- Ні, - заперечила Фріда, - тільки для мене все втрачено. Але я знайшла тебе. Тільки не хвилюйся. Подивися, як ці двоє сміються.

- Хто? - запитав К. і повернувся.

На шинквасі сиділи обидва його помічники, трохи невиспані, але веселі, таке задоволення давало їм відчуття добре виконаної роботи.

- Що вам тут потрібно? - закричав К., так ніби вони були у всьому винні.

Він пошукав біля себе нагайку, що її Фріда кинула ввечері.

- Нам потрібно було тебе знайти, - сказали помічники. - Ти не спустився до нас, до корчми, тоді ми пішли шукати тебе до Варнави, а потім урешті знайшли тут. Ми сидимо тут цілу ніч. Легкою цю службу не назвеш.

- Ви потрібні мені вдень, а не вночі, - сказав К. - Ідіть геть!

- Зараз день, - відповіли вони й не зрушили з місця.

Справді був уже день, ворота відчинилися, селяни разом із Ольгою, про яку К. цілком забув, зайшли досередини. Ольга була жвавою, як і ввечері, хоча її одяг і волосся виглядали жакливо. Ще стоячи у дверях, вона пошукала очима К.

- Чому ти не пішов зі мною додому? - запитала вона майже зі сльозами в голосі. - Через цю жінку! - це вона повторила кілька разів.

Фріда, яка на кілька хвилин зникла, повернулася з невеличким вузликом у руках. Ольга сумно відійшла вбік.

- Ми можемо йти, - сказала Фріда.

Було само собою зрозуміло, що вона збирається йти до заїзду «Біля мосту». І вони вирушили процесією в складі К., Фріди і помічників. Селяни демонстрували Фріді свою зневагу, їх можна було зрозуміти, адже досі вона була з ними занадто суворою; один навіть взяв палицю і робив вигляд, ніби не випустить нікого, поки Фріда не перескочить через палицю, та достатньо було її погляду, щоб він облишив цю розвагу. На вулиці, в снігу, К. зітхнув трохи вільніше. Опинитися на свіжому повітрі було великим щастям, це полегшувало труднощі шляху, якби К. був сам, йому йшлося б ще легше. У заїзді він одразу ж піднявся нагору, до своєї кімнати, і ліг на ліжко, Фріда розташувалася внизу, на підлозі. Помічники зайшли разом із ними, їх виставили геть, але вони повернулися до кімнати через вікно. К. був надто втомлений, аби ще раз виганяти їх. Господиня піднялася нагору привітатися з Фрідою, Фріда назвала її «матінкою»; вони напрочуд довго вітали одна одну з поцілунками та обіймами. Загалом у кімнаті було не надто тихо, час від часу заходили служниці у своїх чоловічих чоботях, щоб принести або забрати щось. Якщо їм був потрібен котрийсь із численних навалених на ліжку предметів, вони безцеремонно витягували його просто з-під К. Із Фрідою віталися як зі своєю. Але попри ці перешкоди, К. пролежав у ліжку цілий день і цілу ніч. Фріда приносила йому все необхідне. А коли наступного ранку він нарешті піднявся з відчуттям, що добре відпочив, настав уже четвертий день його перебування в Селі.

Розділ четвертий

Він хотів би порозмовляти з Фрідою сам на сам, але йому заважала постійна нав'язлива присутність помічників, з якими Фріда час від часу жартувала і сміялася. Треба визнати, що вони були невибагливими і влаштувалися в куточку на двох старих жіночих спідницях. Помічники розповіли Фріді, що для них було справою честі не заважати панові землеміру і займати щонайменше місця, тому вони постійно намагалися сплестися якомога тісніше руками чи ногами, і це супроводжувалося хихотінням та перешіптуванням, вони скручувалися й виверталися, у темряві в їхньому кутку можна було

роздивитися тільки один великий клубок. Але попри це, як важко було не помітити в денному світлі, вони були дуже уважними спостерігачами, які ніколи не відводили погляду од К., навіть якщо при цьому вдавали, ніби по-дитячому бавляться, складали долоні в кулаки і дивилися крізь них, немов у далекоглядні труби, або займалися іншими дурницями. Навіть коли вони лише час від часу поглядали на К. і робили вигляд, ніби цілковито зайняті доглядом за своїми бородами, які були для них страшенно важливими, помічники постійно порівнювали, чия довша й густіша, а Фрідю просили розсудити їх.

Часто К. з цілковитою байдужістю спостерігав за тим, як вовтузиться ця трійця.

Коли він відчував себе достатньо сильним, щоб устати з ліжка, всі навперебій кидалися його обслуговувати. Та в нього не було ще сили опиратися їхній послужливості, тому він змирився і спостерігав, як поступово потрапляє в залежність від них, що може мати погані наслідки, але нічого не міг із собою вдіяти. Зрештою, не було жодної неприємності в тому, щоб пити за столом добру каву, яку принесла Фріда, грітисся біля каміна, який вона розпалила, раз по раз посилати донизу помічників, сповнених старання і незграбності, за водою для миття, милом, гребінцем, дзеркалом, а врешті і за скляночкою рому, про що К. достатньо було лише тихо й нерозбірливо натякнути.

І от одного разу, посеред приемного процесу, коли К. віддавав накази, а помічники слухняно їх виконували, К. раптом сказав, більше під владою хорошого настрою, ніж із надією на успіх:

- А тепер вийдіть, ви, двоє, мені від вас наразі нічого не треба, я хочу порозмовляти з панною Фрідю сам на сам.

І не побачивши на їхніх обличчях спротиву, він додав, щоб утішити їх:

- Пізніше ми втрюх підемо до старости, зачекайте на мене внизу.

Як не дивно, але вони послухалися, хоча й сказали перед тим, як вийти:

- Ми можемо й тут зачекати.

К. відповів:

- Знаю, але непотрібно.

Значно більше його розізлило, але в певному сенсі й сподобалось, коли після відходу помічників Фріда сіла йому на коліна й сказала:

- Коханий, а чим тобі не догодили помічники? Ми не повинні мати від них ніяких таємниць. Вони ж такі віддані.

- Отже, віддані, - обурився К. - Вони постійно за мною тиняються, це безглуздо та жахливо.

- Здається, я тебе розумію, - сказала вона й обійняла його за ший, потім хотіла додати ще щось, але не змогла. Крісло стояло поряд із ліжком, і

обоє пережилися та скотилися туди. Вони затихли, але не так несамовито, як тієї ночі. Вона шукала щось і він шукав щось, розлючено, зі спотвореними обличчями, сховавши голови на грудях одне одного, вони шукали, їхні тіла здригалися, але, як і їхні обійми, не давали забуття, лише постійно нагадували про обов'язок шукати далі. Як собаки нестямно розгрибають землю, так гребли й вони в тілах одне одного, а потім безсило і розчаровано, намагаючись ухопити хоча б останній шматок щастя, кожен проводив язиком по обличчю іншого. Тільки втома заспокоїла їх і примусила відчувати вдячність. До кімнати увійшли служниці.

- Дивись, як вони тут розляглися, - сказала одна й співчутливо накрила їх хустиною.

Пізніше, коли К. відкинув хустину й озирнувся, то побачив, і це його зовсім не здивувало, що помічники знову сидять у своєму кутку, показують пальцями на К. і, перебиваючи один одного, віддають йому честь, а зовсім поряд із ліжком сидить господиня і плете шкарпетку, ця маленька робота зовсім не личить до її велетенської постави, яка заступила собою майже все освітлення в кімнаті.

- Я вже давно чекаю, - сказала господиня й підняла своє широке обличчя, на якому вже було багато зморшок, хоча загалом воно виглядало ще достатньо гладеньким і нагадувало про колишню привабливість. Ці слова прозвучали як докір, дуже недоречний, бо К. не просив її приходити. Тому він лише кивнув, підтверджуючи її слова, і сів, прямо тримаючи спину. Фріда також устала, але відійшла від К. і сперлася на крісло, в якому сиділа господиня.

- Чи не могло б те, що ви збираєтеся мені сказати, пані господине, - розсіяно запитав К., - зачекати, поки я повернуся від старости? У мене з ним важлива розмова.

- Моя важливіша, повірте, пане землемір, - сказала господиня. - Там ітиметься, я підозрюю, всього-на-всього про роботу, а я хочу поговорити про людину, про Фріду, мою бідну дівчинку.

- Он воно що, - сказав К. - Тоді будь ласка, хоча я й не розумію, чому б не залишити ці справи на вирішення нам обом.

- З любові й турботи, - відповіла господиня і притягла до себе голову Фріди. Фріда стоячи досягала лише до плеча господині, що сиділа в кріслі.

- Якщо Фріда так вам довіряє, - сказав К., - то і я не можу інакше. А крім того вона нещодавно назвала моїх помічників відданими, тож тепер ми всі стали друзями. Отже, пані господине, скажу я вам, найкраще буде, якщо ми з Фрідою одружимося. І то якнайшвидше. На жаль, на превеликий жаль, я не зможу замінити Фріді те, що вона через мене втратила, - посаду в «Панському дворі» та прихильність Кламма.

Фріда підняла очі, вони були повні сліз і цілком позбавлені переможного виразу.

- Чому я? Чому вибрали саме мене?

- Як так? - в один голос запитали господиня і К.

- Вона розгублена, бідна дитина, - сказала господиня, - бо ж так багато щастя й нещастя водночас.

І ніби на підтвердження цих слів Фріда кинулася К. на ший, почала пристрасно його цілувати, так ніби в кімнаті більше нікого не було, і, не випускаючи його з обіймів, з плачем упала перед ним на коліна. К. обома руками погладив Фріду по голові і запитав господиню:

- Ви вважаєте, я маю рацію?

- Ви чесний чоловік, - сказала господиня, в її голосі також бриніли сльози, вона виглядала трохи втомленою й важко дихала, але знайшла в собі сили продовжити: - Тепер від вас вимагатимуться тільки якісь гарантії, що їх ви маєте дати Фріді, бо хоч би якою високою була моя думка про вас, ви все-таки чужинець, ніхто не може порекомендувати вас, про ваше попереднє існування в нас тут нічого не відомо. Гарантії необхідні, пане землемір, ви ж самі визнали, що Фріда так багато втрачає через стосунки з вами.

- Так, так, звичайно, гарантії, - сказав К. - Найкраще буде дати їх у присутності нотаріуса, хоча тут можуть утрутитися і якісь інші графські служби. До речі, я обов'язково мушу ще перед весіллям залагодити одну справу. Для цього мені необхідно поговорити з Кламмом.

- Це неможливо, - сказала Фріда, встала і притислася до К. - Що за дивна ідея!

- Це необхідно, - сказав К. - Якщо я не можу досягнути цього самостійно, ти мусиш мені допомогти.

- Я не можу, К., я не можу, - сказала Фріда. - Кламм ніколи не розмовлятиме з тобою, як ти тільки міг подумати, що він з тобою розмовлятиме!

- А з тобою? - запитав К.

- Також ні, - відповіла Фріда. - Ні з тобою, ні зі мною, все це абсолютно неможливо.

Вона повернулася до господині, розводячи руками:

- Ви тільки послухайте, пані господине, чого він вимагає.

- Ви - егоїст, пане землемір, - сказала господиня, і було страшно спостерігати, як прямо вона сидить на своєму стільці, заклавши ногу на ногу, могутні коліна проступають крізь тонку спідницю. - Ви вимагаєте неможливого.

- Чому це неможливо? - запитав К.

- Я поясню вам, - сказала господиня таким тоном, ніби це була з її боку не остання послуга, а перше покарання. - Це я вам радо поясню. Я не маю ніякого відношення до Замку, я звичайна жінка і господиня в заїзді

найнижчого класу. Можливо, не зовсім найнижчого, але майже. Тому, ймовірно, ви й не вважатимете мое пояснення вартим уваги, але я чимало бачила в житті, зустрічалася з багатьма людьми і несла важкий тягар господарки лише на своїх плечах, бо хоча мій чоловік і дуже милий, але хазяйнувати він не вмів і ніколи не збагне, що таке відповідальність. Особисто ви завдячуєте тільки його недбальству тим, що опинилися того вечора тут, у Селі, тим, що сидите на ліжку, спокійний і задоволений, – я тоді була вже страшенно втомлена, просто падала з ніг.

– Про що це ви? – запитав К. більше з цікавості, ніж зі злості, і струсив із себе неухважність.

– Ви завдячуєте цим тільки його недбальству! – ще раз вигукнула господиня, показуючи на К. пальцем.

Фріда спробувала її заспокоїти.

– Чого тобі треба? – запитала господиня, різко повернувшись усім тілом. – Пан землемір мене запитав, тож я мушу йому відповісти. Як по-іншому він повинен збагнути те, що для нас само собою зрозуміле, що пан Кламм ніколи не буде з ним розмовляти. Що я кажу «буде», ніколи не зможе з ним розмовляти. Чуєте, пане землемір! Пан Кламм належить до Замку, а це вже само по собі, незалежно від його посади, означає дуже високе становище. А хто ви такий, чий згоду на одруження ми тут так принижено випрошуємо! Ви не належите до Замку, ви не належите до Села, ви – ніхто. Хоча, на жаль, ви таки хтось, ви – чужинець, який всюди зайвий і завжди плутається під ногами, чоловік, через якого у всіх додається клопотів, через якого потрібно переселяти служниць, чиї наміри нікому невідомі, чоловік, який спокусив нашу любу маленьку Фріду і якому її тепер, на жаль, потрібно віддати за дружину. Я, зрештою, не дорікаю вам за всі ці недоліки; ви такий, який є, я вже занадто багато бачила у своєму житті, тож витримаю й це. Але уявіть собі тільки, чого ви вимагаєте. Людина рівня Кламма повинна з вами говорити! Я з болем у серці слухала, як Фріда дала вам можливість підглядати в щілину, вже тоді, коли вона це зробила, ви її спокусили. Скажіть, як ви взагалі змогли витримати присутність Кламма? Ви не повинні відповідати, я знаю, ви добре це витримали. Ви взагалі не маєте здатності побачити Кламма насправді, це не перебільшення з мого боку, бо я сама не маю такої здатності. Кламм повинен поговорити з вами, але він ніколи не розмовляє з людьми із Села, він ще ніколи ні з ким не розмовляв. Це була велика честь для Фріди, честь, якою я пишатимуся до кінця своїх днів, що він час від часу вигукував Фрідине ім'я, що вона могла звертатися до нього, коли захоче, й отримала дозвіл користуватися дірочкою для підглядання, але він навіть із нею не розмовляв. І те, що він її часом кликав, не мусить мати того значення, яке цьому фактові часто приписують. Він просто вигукував ім'я «Фріда», і невідомо, що мав при цьому на увазі. Те, що Фріда відразу ж прибігала на цей крик, це її справа, а коли її щоразу беззастережно впускали до нього, на це була його добра воля, хоча не доведено, що кликав він саме її. Але, на жаль, навіть це назавжди залишилося в минулому. Можливо, Кламм ще колись вигукне: «Фріда», хто знає, але її до нього точно більше не пустять, це дівчисько, яке зв'язалося з вами. Тільки одного-єдиного я не можу збагнути бідною своєю головою: як дівчина, яку всі називали коханкою Кламма, до речі, особисто я вважаю таке формулювання надто перебільшеним, – могла дозволити вам навіть торкнутися до себе.

- Погоджуся, це дивно, - сказав К. і посадив Фріду собі на коліна, вона не пручалася, хоча й не піднімала голови. - Але це доводить, що й усі інші ваші твердження не цілком справедливі. Наприклад, ви маєте цілковиту рацію в тому, що порівняно з Кламмом я - ніхто, і якщо зараз я вимагаю можливості порозмовляти з ним, і навіть ваші пояснення не змусили мене передумати, то це не означає, що я зможу витримати його присутність без посередництва дверей і не вибіжу з кімнати відразу після його появи. Але такі побоювання, навіть якщо вони небезпідставні, для мене не становлять достатньо вагомої причини, аби відмовитися од прагнення до такої розмови. Хоча якщо мені вдасться не спасувати перед ним, то тоді вже не обов'язково, щоб він зі мною розмовляв, мені достатньо буде побачити, як діють на нього мої слова, а якщо вони ніяк не подіють або він їх не почує, то я все одно матиму ту перевагу, що зміг вільно висловитися в присутності можновладця. А ви, пані господине, з вашим величезним знанням життя і людської психології, а також Фріда, яка ще вчора була коханкою Кламма, - я не бачу потреби не вживати цього слова, - ви обое з певністю маєте змогу влаштувати мені розмову з Кламмом. Якщо немає іншої можливості, то в «Панському дворі», сподіваюся, він і сьогодні ще там.

- Це неможливо, - сказала господиня, - і я бачу, що вам бракує здатності збагнути це. Але скажіть, на Бога, про що ви збираєтеся говорити з Кламмом?

- Про Фріду, ясна річ, - відповів К.

- Про Фріду? - здивувалася господиня і повернулася до Фріди. - Ти чуєш, Фрідо, він збирається говорити з Кламмом про тебе. Він - із Кламмом!

- Пані господине, - сказав К. - Ви ж така розумна й поважна жінка, чому вас лякає кожна дрібниця? Ну й що з того, якби я поговорив із ним про Фріду? Що в цьому нечуваного? Я б сказав, що це само собою зрозуміло. Бо ви помиляєтеся, звичайно ж, і в тому, що від часу, коли я з'явився, Фріда стала Кламмові зовсім байдужа. Якщо ви так уважаєте, то недооцінюєте його. Я усвідомлюю, що з мого боку повчати вас у таких речах надто самовпевнено, але я не бачу іншого виходу і змушений це робити. Мій прихід не повинен був нічого міняти в стосунках Кламма і Фріди. Або ж ніяких стосунків між ними не було, - так вважають ті, хто забирає у Фріди право називатися коханкою цього шанованого чоловіка, - тоді і зараз цих стосунків немає; або ж вони були, і як тоді їх могла зруйнувати моя поява, якщо я, згідно з цілком правильною вашою характеристикою, - ніщо в очах Кламма. У таке можна повірити першій миті, з переляку, але якщо подумати хоча б трохи, то все стає на свої місця. До речі, що думає сама Фріда з цього приводу?

Фріда притисла шокую до грудей К. і, замислено дивлячись поперед себе, сказала:

- Це справді так, як каже матуся: Кламм не хоче більше й чути про мене. Але зовсім не тому, що з'явився ти, коханий, щось подібне не могло б вивести його з рівноваги. Радше, я думаю, це він сам зробив так, що ми опинилися там, під шинквасом, нехай ця мить буде благословенна, а не проклята.

- Якщо це так, - повільно вимовив К., насолоджуючись її солодкими словами, заплющив очі на кілька секунд, щоб проникнутися цим відчуттям. - Якщо це справді так, то я тим більше не бачу причин уникати розмови з Кламмом.

- Боже, - сказала господиня і подивилася на К. з висоти свого зросту, - ви нагадуєте мені часом мого чоловіка, він такий самий по-дитячому впертий. Ви лише кілька днів тут, у нас, а вже вважаєте, що обізнані з усім краще за тих, хто тут народився, краще, ніж я, стара жінка, ніж Фріда, яка так багато бачила й чула в «Панському дворі». Я не заперечую, що можливо досягнути чогось усупереч правилам і життєвому досвіду; особисто зі мною такого не траплялося, але, мабуть, існує достатньо таких прикладів. Але в таких випадках діяти потрібно інакше, а не так, як робите ви, постійно повторюєте лише «ні» та й «ні», покладаєтеся тільки на себе і не слухаєте корисних порад. Гадаєте, я за вас переживаю? Хіба я опікувалася вами, поки ви жили один? Хоча, ясна річ, потрібно було, тоді вдалося б уникнути багатьох неприємностей. Єдиним, що я тоді сказала про вас своєму чоловікові, було: «Тримайся від нього подалі». Я повторила б це й сьогодні, якби ви не зв'язали свою долю з Фрідою. Саме завдяки їй я турбуюся про вас і взагалі приділяю вам увагу. І ви не маєте права просто не слухатися мене, бо відповідаєте переді мною за Фріду, адже я єдина, хто опікується нею, як мати. Можливо, Фріда має рацію, і все, що трапилося з вами, замислив Кламм, але від нього я не довідаюся про це, я ніколи не матиму змоги поговорити з ним, він для мене недоступний. А ви сидите тут, тримаєте мою Фріду, і вас самого, - чому я повинна мовчати про це, - тримаю я. Саме так, я вас тримаю, бо спробували б ви, юначе, знайти притулок ще в когось у Селі, навіть у псячій буді, якщо б я вигнала вас із дому.

- Дякую, - сказав К. - Це відверто, і я цілком вам вірю. Таке непевне мое становище, і, разом із тим, становище Фріди.

- Ні! - розлючено крикнула господиня. - Становище Фріди не має з цим нічого спільного. Фріда живе в моєму домі, і ніхто не має права називати її становище тут непевним.

- Добре, - сказав К. - Я погоджуюся з вами і в цьому, особливо враховуючи, що Фріда з незрозумілих мені причин, здається, страшенно вас боїться і тому не втручається. Тож зупинимось на мені. Мое становище страшенно хитке, цього ви не заперечуєте, а навпаки, з усіх сил намагаєтеся довести. Як і все, що ви говорите, це також правильно, хоча й не до кінця. Наприклад, я знаю досить непогане місце для ночівлі, яким маю право скористатися.

- Де? Де? - скрикнули Фріда і господиня, одночасно й однаковою мірою здивовано, так, ніби їхні питання виникли з тих самих причин.

- У Варнави, - сказав К.

- Ця потолоч! - вигукнула господиня. - Ці пройдисвіти! У Варнави! Ви чули? - І вона повернулася обличчям до кутка, але помічники випередили її і вже виструнчилися по обидва боки господині, яка схопила руку одного з них, так, ніби їй потрібно було на когось спертися. - Ви чули, де ваш пан буває? У сім'ї Варнави! Справді, там він може переночувати, краще б він із самого початку ночував там, а не в «Панському дворі». А ви куди дивилися?

- Пані господине, - сказав К. ще до того, як пролунала відповідь. - Це мої помічники, але ви поводитесь з ними так, ніби насправді вони ваші помічники, а мої охоронці. У всьому іншому я готовий щонайменше ввічливо посперечатися з вами, але питання помічників, здається, надто зрозуміле! Тому я прошу вас не розмовляти з ними, а якщо мого прохання буде недостатньо, то я забороню їм відповідати вам.

- Отже, мені не можна з вами розмовляти, - сказала господиня, і всі троє зареготали, сміх господині був знущальним, але не таким, як очікував К. Помічники сміялися, як завжди, багатозначно й безглуздо, цей сміх знімав із них відповідальність.

- Не ображайся на нас, - сказала Фріда. - Зрозумій правильно. Якщо можна так висловитися, ми завдячуємо нашим коханням тільки Варнаві. Коли я вперше побачила тебе, ти зайшов до шинку попід руку з Ольгою. Хоча я вже чула про тебе, але ніяких особливих почуттів це в мене не викликало. Я була байдужою не лише до тебе, а майже до всього. Я вже тоді була багато чим незадоволена, певні речі дратували мене, але що то була за незадоволеність і що то було за роздратування! Наприклад, якщо мене ображав хтось із відвідувачів, вони постійно залицялися до мене, ти ж бачив їх, хоча приходили і ще гірші за слуг Кламма. І от хтось мене образив, - але що для мене означала така образа? Мені здавалося, ніби це сталося багато років тому або взагалі не зі мною, так, ніби я або лише чула про це, або вже встигла давно забути. Але я вже не можу докладно це описати, я навіть уявити цього вже не можу, настільки сильно все помінялося відтоді, як Кламм мене покинув.

І Фріда перервала свою оповідь, сумно похилила голову, склала руки на колінах.

- От бачите! - вигукнула господиня так, ніби це сказала не вона, а Фріда голосом господині, а потім підсунулася ближче до Фріди. - Ви бачите, пане землемір, наслідки вашого вчинку, нехай це стане наукою і для ваших помічників, з якими мені не можна розмовляти! Ви позбавили Фріду найщасливішого з усіх можливих станів, що випав їй на долю, і це вдалося вам насамперед тому, що ця дівчинка з її по-дитячому надмірним співчуттям не змогла витримати того, що ви прийшли попід руку з Ольгою, бо це виглядало так, ніби ви потрапили до рук сім'ї Варнави. Вона врятувала вас і пожертвувала для цього собою. І тепер, коли це вже сталося і Фріда віддала усе, що мала, за щастя сидіти у вас на колінах, тепер ви приходите й оголошуєте як про свою найбільшу перемогу про те, що одного разу у вас була можливість переночувати у Варнави. Цим ви, очевидно, намагаєтесь довести свою незалежність від мене. Справді, якщо б ви переночували у Варнави, ви стали б настільки незалежним від мене, що миттю змушені були б забиратися геть із мого дому.

- Я не знаю, які гріхи має на сумлінні сім'я Варнави, - сказав К., обережно підняв Фріду, що була мов нежива, посадив її на ліжко, а сам піднявся. - Можливо, тут ви й маєте рацію, але я, безумовно, зробив правильно, коли пропонував вам не втручатися в наші з Фрідою справи. Ви згадали тоді про любов і турботу, але у ваших подальших словах я не надто помітив щось подібне, натомість в них було чимало ненависті, знущання й погроз вигнати мене з дому. Якщо ви надумали посварити Фріду зі мною чи

мене з Фрідою, то зроблено все було цілком майстерно; але я не думаю, що ви досягнете мети, а якби раптом таке трапилось, то, – дозвольте й мені туманну погрозу, – ви дуже про це пошкодуєте. Що ж стосується помешкання, яке ви мені виділили, – очевидно, так ви називаєте цю жакливу діру, – то я сумніваюся, що ви робите це з власної волі, думаю, вас зобов'язує спеціальне розпорядження відповідних графських інстанцій. Я дам знати куди слід, що мене вигнали звідси, і мені призначать інше помешкання, тоді ви зітхнете з полегшенням, а я тим більше. А тепер я піду до старости, щоб залагодити усі ці та деякі інші справи; будь ласка, потурбуйтеся про Фріду. Подивіться, до якого жакливого стану довели її ваші так звані материнські слова.

Потім він повернувся до помічників. «Ходімо!» – сказав він, зняв із гачка листа Кламма і хотів уже йти геть. Господиня спочатку спостерігала за ним мовчки і, аж коли він поклав руку на клямку дверей, сказала:

– Пане землемір, я хочу сказати вам ще одну річ на дорогу, бо як би ви не намагалися образити мене, стару жінку, ви все-таки майбутній чоловік Фріди. Я говорю вам це тільки тому, що ви страшений невіглас у всьому, що стосується тутешніх порядків, і коли вас слухаєш, волосся стає дибки, а ще більше, коли порівнюєш те, що ви кажете, з дійсністю. Це нещасття не вдасться виправити за один раз, а можливо, й ніколи, але дещо можна було б покращити, якби ви хоч трохи мене слухали й усвідомлювали, що нічого не знаєте. Наприклад, ви відразу мали б стати справедливішим щодо мене і збагнути, який страх мені довелося пережити, а наслідки цього страху я відчуваю й досі, – коли я дізналася, що моя крихітка, так би мовити, покинула орла і зв'язалася з горобцем, хоча насправді все значно гірше, і я постійно мушу намагатися забути про це, інакше мені не вдалося б сказати вам жодного спокійного слова. От ви й розізлилися знову. Ні, будь ласка, ще не йдіть, вислухайте це останнє прохання: куди б ви не прийшли, пам'ятайте, що ви нічого не знаєте, і будьте обережні. Тут, у нас, де вас оберігає присутність Фріди, говоріть собі все, що вам спаде на думку, наприклад, демонструйте нам, як ви збираєтеся розмовляти з Кламмом, але, Бога ради, не робіть цього насправді!

Вона встала з місця, злегка похитуючись від збудження, підійшла до К., взяла його за руку і благально подивилася на нього.

– Пані господине, – сказав К. – Я не розумію, чому ви принижуетесь і просите мене заради такої дрібниці. Якщо ваші слова – правда і мені дійсно ніколи не вдасться порозмовляти з Кламмом, отже, цього не відбудеться незалежно від того, просять мене чи ні. Але якщо така можливість існує, то чому я повинен відмовлятися од неї, особливо якщо цим можна буде спростувати ваш основний закид, а відповідно під великим питанням опиняться і вся решта. Те, що я невіглас, – правда, яку важко заперечити, і це дуже сумно для мене, але є в цьому й перевага, оскільки невіглас завжди діє сміливіше, а тому я волію ще деякий час, поки вистачить моїх сил, перебувати в стані свого невігластва і готовий змиритися з його, безумовно, поганими наслідками. Ці наслідки стосуються насамперед мене, тому я не розумію, навіщо ви мене просите. Ви ж ніколи не покинете Фріду, піклуватиметеся про неї, і навіть якби я назавжди зник із її життя, у вашому розумінні це було б щастям. Отже, чого ви боїтеся? Чи не боїтеся ви часом, – невігласові все дозволено, – з цими словами К. відчинив двері, – чи не боїтеся ви часом за Кламма?

Господиня мовчки дивилася йому вслід, коли він швидко спускався сходами, а за ним – помічники.

Розділ п'ятий

К. сам дивувався, що майбутня розмова зі старостою не надто його хвилює. Він намагався пояснити це попереднім досвідом, бо досі спілкування зі службами графа проходило відносно безболісно. Однією з причин, мабуть, було те, що в його справі існувало якесь дуже чітке й вигідне для нього розпорядження, хоча, з іншого боку, вражала неймовірна цілісність та стрункність структури всіх замкових служб. Ця єдність виглядала особливо досконалою там, де служби, на перший погляд, зовсім не були взаємопов'язаними. Часом К. розмірковував про все це і був недалекий від думки, що його становище цілком задовільне, але щоразу після нападу такої безтурботності відразу ж нагадував собі, що саме в цьому й криється найбільша небезпека.

Прямий контакт із владою був не надто утрудненим, оскільки влада, хоч би як добре добре організована вона була, завжди мала діяти від імені далеких невидимих володарів і залагоджувати далекі невидимі справи, тоді як К. боровся за щось живе і близьке, за себе самого. Принаймні на початку, оскільки він нападав. У цій боротьбі йому, здається, допомагали ще й інші, наразі невідомі йому сили, про існування яких він міг запідозрити з дій влади. Та позаяк у всіх дрібницях, а про важливі речі наразі ще не було мови, влада досі йшла К. назустріч, у нього забирали можливість незначних і легких перемог, а разом із цією можливістю й відповідне задоволення собою, а також упевненість перемоги в подальших великих битвах. Замість цього вони дозволяли К. проникати всюди, куди він хотів, хоча й лише в межах Села, розбещували і знесилювали його цим, позбавляли будь-якої можливості наступних сутичок та ізолювали від діяльності владних структур, примушуючи до нудного, незрозумілого й чужого для нього способу існування. Якщо так буде й далі, а К. утратить пильність, то цілком може статися, що одного дня він, попри доброзичливість влади і своє старанне виконання всіх занадто вже легких бюрократичних обов'язків, дасть увести себе в оману нібито сприятливій атмосфері, яка його оточує, і в подальшому житті поводитиметься настільки необережно, що помилиться. І тоді влада, все ще м'яка і дружня, буде змушена прибрати його з дороги в ім'я якогось невідомого йому, але загальнознаного закону. А як, зрештою, виглядатиме подальше життя в Селі? Ще ніде К. не бачив, щоб приватне й службове життя співіснували так тісно, як тут. Вони настільки переплелися, що часом здавалося, ніби просто помінялися місцями. Наприклад, що означає влада, якою наділений Кламм над службою К. і яка досі проявила себе лише достатньо формально, порівняно з тою владою, яку Кламм реально має в його спальній комірчині. Звідси випливає, що трохи більшу легковажність і розслабленість можна було проявити лише в ставленні до офіційних установ, а всюди решта необхідно бути страшенно обережним, озиратися на всі боки після кожного кроку.

Спочатку К. побачив, що його теорія стосовно діяльності тутешніх організацій підтверджується і в старости. Привітний, товстий і поголений налісо чоловік хворів, його мучив особливо сильний напад подагри, тому він прийняв К. у ліжку.

- Отже, ви - наш землемір, - сказав староста, хотів випростатися для привітання, але не зміг і знову відкинувся на подушки, безсило показуючи на ноги. Мовчазна жінка, яка в напівсутінках заштореної кімнати з крихітними вікнами була схожа майже на тінь, принесла крісло й підсунула його до ліжка.

- Сідайте, будь ласка, будь ласка, сідайте, пане землемір, - сказав староста. - І прошу мені сказати, у якій ви справі.

К. прочитав листа Кламма і висловив свої зауваження. Тут у нього знову з'явилося відчуття надзвичайно легкого спілкування з владою. Влада буквально брала на себе будь-які труднощі, можна було все перекласти на її плечі, а самому залишатися нічим не зв'язаним і вільним. Ніби відчувши це по-своєму, староста неспокійно засовтався в ліжку. Потім сказав:

- Як ви помітили, пане землемір, я вже знав про всі ці справи. Причиною того, що я досі нічого не зробив, є, по-перше, моя хвороба, а по-друге, те, що ви так довго не приходили. Я вже подумав, що ви від усього відмовилися. Але оскільки ви так люб'язно знайшли мене самі, мушу, на жаль, сказати вам усю гірку правду. Ви кажете, вас прийняли на роботу як землеміра, але, на жаль, нам не потрібен землемір. Для нього не знайшлося б ніякої роботи, навіть зовсім дрібної. Кордони наших скромних господарств чітко визначені, все акуратно розмежовано. Зміни власників майже не трапляються, а невеличкі територіальні непорозуміння ми вирішуємо самотійно. Отже, навіщо нам землемір?

Хоча К. попередньо й не думав про це, але в глибині душі сподівався почути щось подібне. Саме тому зміг відразу відповісти:

- Це для мене велика несподіванка, яка руйнує всі мої плани. Я можу хіба сподіватися, що трапилася якась помилка.

- На жаль, ні, - сказав староста. - Усе виглядає саме так, як я описав.

- Але як таке можливо! - вигукнув К. - Я ж не для того так довго сюди їхав, щоб мене відразу ж відіслали назад!

- Це вже інше питання, - сказав староста. - І не мені його вирішувати, але як до цього дійшло, я можу вам пояснити. У такій величезній установі, як графська канцелярія, може часом статися, що один відділ видає якийсь наказ, а водночас сусідній, ні про що не здогадуючись, готує цілком протилежний. І хоча вища контрольна інстанція діє безпомилково, але її природа така, що вона завжди запізнюється, тому час від часу трапляються дрібні казуси. Помилки ці завжди дуже незначні, як, наприклад, у вашому випадку. У важливих справах мені не доводилося чути про якісь помилки, але за дрібниці часто буває дуже соромно. Що ж стосується вашої ситуації, то я не збираюся робити з цього бюрократичної таємниці, насамперед тому, що не почуваю себе достатньою мірою бюрократом, я селянин, і таким залишуся. Тому можу відверто розповісти вам, як усе відбувалося. Досить давно, я

тоді щойно кілька місяців як став старостою, прийшов наказ, уже не пам'ятаю, з якого саме відділу, в наказі з типовою для тамтешніх канцеляристів категоричністю було повідомлення про необхідність викликати землеміра, а громада повинна приготувати до його прибуття всі необхідні для роботи плани й креслення. Цей наказ стосувався, ясна річ, не вас, це було багато років тому, і я б узагалі про це не згадав, якби не хвороба і надмір вільного часу, який я проводжу в ліжку, тож маю нагоду думати про різні дрібниці... Міцці, – перебив він сам себе, звертаючись до жінки, яка все ще тинялася по кімнаті, зайнята незрозумілою діяльністю. – Будь ласка, подивися там у шафі, може, ти знайдеш наказ. – Розумієте, це було на самому початку моєї роботи, я тоді ще все зберігав.

Жінка тут же відчинила шафу, і К. разом зі старостою зазирали всередину. Шафа була забита паперами. Коли відкрилися двері, на підлогу випало дві великі пачки документів, перемотаних так, як переважно зв'язують дрова, – жінка злякано відскочила.

– Це має бути десь унизу, – керував староста з ліжка. – Унизу, я сказав.

Жінка обома руками слухняно витягла все з шафи, щоб дістатися до нижніх паперів. Документи зайняли майже півкімнати.

– Багато роботи зроблено, – покивав головою староста. – І це лише крихітна частка. Основну масу я зберігав у stodoli, але найбільшу частину, на жаль, утрачено. Хто ж може все це втримати вкупі! Але в stodoli залишилося ще дуже багато. Ну що, ти зможеш знайти наказ? – він знову звернувся до своєї дружини. – Тобі потрібна папка, на якій слово «землемір» підкреслено синім.

– Тут надто темно, – сказала жінка. – Я принесу свічку.

І вона вийшла з кімнати, переступаючи через розкидані на підлозі папери.

– Моя дружина для мене велика опора, – сказав староста, – у цій важкій канцелярській праці, яку, до того ж, потрібно виконувати лише поміж іншим. Щоправда, для писання в мене є помічник, учитель, але навіть і з ним ми не встигаємо завершити все, це просто неможливо, тому залишається багато невирішених справ, я їх зберігаю в тій скрині. – І він показав на іншу шафу. – А тепер, коли я хворію, нас просто завалило, – сказав він і втомлено, але гордо відкинувся на подушки.

– Може, я допоміг би вашій дружині в пошуках? – запропонував К., коли жінка повернулася зі свічкою і стала на коліна перед шухлядою, шукаючи наказ.

Староста з усмішкою похитав головою:

– Я вже сказав, що не маю перед вами жодних службових таємниць, але дозволити вам порпатися в документах – це все-таки занадто.

У кімнаті стало тихо, було чути лише шарудіння паперу. Староста, можливо, навіть трохи задрімав. Тихенький стукіт у двері змусив К. озирнутися. Це були, ясна річ, помічники. Добре, що він їх зміг уже хоча б трохи

виховати, і вони не ввалювалися відразу до кімнати, а шепотіли спершу крізь прочинені двері:

- Нам холодно на вулиці.

- Хто там? - злякано запитав староста.

- Це мої помічники, - сказав К. - Я не знаю, де мені залишити їх чекати, на вулиці надто холодно, тут вони будуть заважати.

- Мені вони не перешкоджатимуть, - доброзичливо сказав староста. - Нехай знайдуть. Зрештою, я їх знаю. Давні знайомі.

- Але мені вони заважають, - відверто сказав К., перевів погляд із помічників на старосту і назад і побачив, що в усіх трьох абсолютно однакові посмішки. - Та якщо ви вже тут, то заходьте й допоможіть пані дружині старости знайти папку, на якій слово «землемір» підкреслено синім.

Староста не заперечував. Те, що заборонялося К., дозволялося поміщикам, і вони кинулися до паперів, хоча більше перевертали їх, ніж шукали, і поки один читав напис, другий видирав йому з рук аркуш. А жінка стояла на колінах перед порожньою шухлядою і, здається, припинила пошуки. У всякому разі, свічка стояла від неї досить далеко.

- Помічники, - сказав староста із задоволеною посмішкою, так, ніби все відбувалося згідно з його розпорядженнями, але ніхто про це не здогадувався. - Отже, вони вас обтяжують. Але ж це ваші власні помічники.

- Ні, - стримано відповів К. - Вони пристали до мене вже тут.

- Як це «пристали»? - сказав староста. - Ви маєте на увазі, що вам їх призначили?

- Саме так, призначили, - погодився К. - Але вони могли з тим же успіхом впасти з неба, таким безглуздим було це призначення.

- Безглуздо в нас тут нічого не робиться, - заперечив староста і навіть сів прямо, забувши, що в нього болять ноги.

- Нічого? - запитав К. - А як же мій виклик?

- Ваш виклик, очевидно, теж був обдуманим, - відповів староста. - Але другорядні обставини все заплутали, і я доведу вам це з документами в руках.

- Документи не знайдуться, - сказав К.

- Не знайдуться? - вигукнув староста. - Міцці, поквася, будь ласка! Але спочатку я можу розповісти вам цю історію й без документів. У відповідь на той наказ, про який я вам розповідав, ми надіслали подяку й повідомлення, що нам не потрібен землемір. Але, здається, ця відповідь не потрапила до потрібного відділу, назвімо його «А», а замість цього опинилася у відділі «В». Таким чином, відділ «А» залишився без відповіді, але й відділ «В» отримав, на жаль, не весь наш лист, невідомо, чи лист залишився

невідправленим, чи загубився дорогою, – в усякому разі, це трапилося не в самому відділі, в цьому я переконаний. У кожному разі, до відділу «В» надійшла тільки порожня канцелярська папка з написом, що в документах, які додаються, йдеться про виклик землеміра, хоча насправді ніяких документів не було. Відділ «А» в цей час чекав на нашу відповідь, і в них були нотатки про цю справу, але, як це зі зрозумілих причин часто трапляється, і це виправдано навіть в установах, де справи провадяться на найвищому рівні, їхній референт сподівався на те, що ми дамо відповідь, і тоді залежно від потреби він або викличе землеміра, або ж листуватиметься з нами в цій справі далі. У зв'язку з цим він не звернув належної уваги на подальший хід справи, і вона поступово забулася. У відділі «В» частина нашого листа потрапила до рук відомого своєю надзвичайною ретельністю референта, італійця на ім'я Сордіні. Відверто кажучи, навіть мені, людині втаємниченій, важко збагнути, чому цей чоловік із його надзвичайними здібностями досі перебуває на такій не надто високій посаді. Отже, Сордіні надіслав нам порожню папку від документів назад, для доповнення. Від часу надсилання першого листа з відділу «А» на ту мить минуло вже багато місяців, якщо не років. Зрозуміло, що, коли документ відправлено належним чином, він потрапить до потрібного відділу не пізніше як наступного дня і того ж дня опиниться в роботі, якщо ж трапиться, що документ піде не тим шляхом, а враховуючи досконалість організації праці в нашій установі, цей шлях потрібно шукати мало не навмисно, то все це може тривати досить довго. Коли ми отримали відповідь Сордіні, то лише досить туманно змогли пригадати, про що ж, властиво, йдеться. Тоді ми працювали лише вдвох, я і Міцці, вчителя нам на допомогу ще не призначили, копії листів зберігалися лише у важливих справах, коротше кажучи, ми змогли тільки досить туманно відповісти, що нам про подібний виклик нічого не відомо, а потреби в роботі землеміра немає.. Але, – перервав сам себе староста, так, ніби азарт оповідача завів його надто далеко чи, щонайменше, існувала ймовірність того, що він міг би аж так далеко зайти, – вам не нудно все це слухати?

– Ні, – відповів К. – Мене це дуже розважає.

На що староста відповів:

– Я розповідаю вам не для розваги.

– Це розважає мене тільки тому, – сказав К., – що я маю можливість зазирнути в глибину тієї сміховинної плутанини, яка за певних обставин вирішує людську долю.

– Ви ще нікуди не зазирнули, – серйозно заперечив староста. – А тим часом я розповідатиму далі. Сордіні, ясна річ, не задовольнився нашою відповіддю. Я схилився перед цим чоловіком, хоча він і створює мені чимало проблем. Він нікому не вірить. Навіть якщо він сто разів переконався в тому, що на людину можна покладатися, при кожній наступній нагоді він поводить себе так, ніби зовсім цю людину не знає або, ще гірше, знає як пройдисвіта. Я вважаю, що це абсолютно правильно. Чиновник повинен так поводитися, на жаль, я не можу похвалитися цією рисою у власному характері, ви ж бачите, як відверто я вам, чужинцю, все розповідаю, а інакше я не вмію. У Сордіні натомість наша відповідь відразу викликала підозру. І так почалося тривале листування. Сордіні запитав, чому мені раптом спало на думку, що не треба викликати ніякого землеміра. Я викрутився за допомогою чудової пам'яті Міцці, що така пропозиція була

скерована до нас із установи (про те, що йдеться зовсім про інший відділ, ми на той час, ясна річ, давно забули). Сордіні на це: чому я пишу про цю службову записку лише тепер. Я знову: бо лише тепер я про неї згадав. Сордіні: це дуже дивно. Я: зовсім не дивно, коли йдеться про справу, яка затягується так надовго. Сордіні: це таки дивно, бо вказівки, про яку я згадав, не існує. Я: звичайно, що не існує, коли загубилася ціла папка з документами. Сордіні: хоча б якась нотатка стосовно цієї першої вказівки мала б залишитися, але її немає. На цьому я затнувся, бо те, що у відділі Сордіні може трапитися помилка, я не міг не те що стверджувати, а навіть запідозрити. Напевно, ви, пане землемір, подумки дорікаєте Сордіні за те, що моя відповідь не наштовхнула його на думку запитати про цю справу в інших відділах. Але не маєте рації, і я не хочу, щоб навіть у ваших думках цей чоловік мав бодай найменшу пляму на репутації. Основна засада роботи установи полягає в тому, що ймовірність помилки не береться до уваги. Така засада цілком виправдана, по-перше, через ідеальну організованість усієї роботи, по-друге, це дає можливість якнайшвидше залагоджувати всі справи. Отже, Сордіні не мав права питати в інших відділів, зрештою, вони б йому й не відповіли, бо відразу б зауважили, що йдеться про пошук помилки.

- Дозвольте мені, пане старосто, - попросив К., - запитати вас про щось. Хіба ви не казали раніше про контрольну інстанцію? Уся ця діяльність виглядає з вашої розповіді так, що лякає сама думка про ймовірну відсутність контролю.

- Ви надто вимогливий, - сказав староста. - Але навіть якщо б ви були в тисячу разів суворішим, це все одно виглядало б сміховинно порівняно зі суворістю, яку застосовує до себе сама канцелярія. Тільки чужинець може поставити таке питання. Чи існують контрольні органи? Контрольні органи існують. Ясна річ, їхнім завданням не є в прямому сенсі вишукування помилок, бо помилок не буває. А навіть якщо вони трапляються, як у вашому випадку, то хто може з певністю стверджувати, що це була саме помилка.

- Це щось цілком нове! - вигукнув К.

- Для мене дуже старе, - сказав староста. - Я не менш за вас переконаний, що трапилася помилка, і Сордіні від думки про це так стривожився, що важко захворів. Перша контрольна інстанція, якій ми завдячуємо викриттям джерела помилки, визнала, що це таки помилка. Але хто знає, чи друга контрольна інстанція вирішить так само, не кажучи вже про третю і всі наступні?

- Можливо, - сказав К. - У такі роздуми я краще не втручатимуся. Крім того, я вперше чую про всі ці контрольні інстанції і, ясна річ, не можу їх зрозуміти. Але мені здається, що тут потрібно розрізняти два моменти: по-перше, те, що відбувається всередині відділів і що з офіційної точки зору можна трактувати по-різному, а по-друге, є конкретна особа, - я, яка перебуває поза канцелярією і якій із боку канцелярії загрожує рішення настільки безглузде, що я досі не можу повірити в реальність такої небезпеки. До першого аспекту стосується все те, про що ви, пане староста, розповіли мені з неймовірно глибоким знанням справи, але тепер я хотів би почути щось і про свою долю.

- Я дійду до цього, - сказав староста. - Але ви не зможете нічого збагнути, якщо я не поясню спочатку ще кількох речей. Я надто рано згадав у своїй розповіді контрольні інстанції. Тому повернуся до неузгодженостей

із Сордіні. Як я вже згадував, моя здатність до самозахисту трохи підупала. А якщо Сордіні має перед кимось хоча б найменшу перевагу, то можна вважати, що він уже переміг, бо тоді його уважність, енергійність та дієздатність подвоюються, і це видовище страшне для супротивників і неймовірно приємне для ворогів цих супротивників. Мені траплялося пережити й це останнє відчуття, тільки тому я можу розповідати так спокійно.

Зрештою, я ніколи не бачив його на власні очі, він не сходить донизу, бо завжди завалений роботою, його кімнату мені описували так: стін не видно за велетенськими стосами нагромаджених одна на одну папок, і це лише ті справи, із якими Сордіні саме працює, а оскільки постійно одні справи додаються, інші забираються і все це відбувається дуже поспішно, то стоси весь час падають, і цей безперервний гуркіт відрізняє кабінет Сордіні від кімнат інших чиновників. Так, Сордіні – справжній трудар, найдрібнішому випадку він приділяє стільки ж уваги, скільки й найважливішому.

– Ви постійно називаєте мою справу незначною, пане староста, – сказав К. – А проте вона завантажила роботою стільки канцеляристів. Тому якщо на початку цю справу і можна було вважати дріб'язковою, то завдяки старанності урядників, на зразок пана Сордіні, вона перетворилася на важливу. На жаль, це цілком суперечить моїм бажанням, бо моє марнославство зовсім не прагне, аби виростали й падали велетенські стоси офіційних паперів, у яких ідеться про мене, я б просто хотів спокійно працювати непомітним землеміром за невеличким письмовим столом.

– Зовсім ні, – заперечив староста. – Це ніяка не важлива справа, а найдріб'язковіша з дріб'язкових. З цього погляду ви не маєте на що нарікати. Обсяг роботи зовсім не визначає важливості справи, а якщо ви так вважаєте, то ще надто мало розумієте в діяльності установ. Але навіть якщо вирішальним був би обсяг робіт, то ваша справа була б однією з найдрібніших і найзвичайніших, бо ті справи, у яких немає так званих помилок, вимагають ще більшої праці, хоча, ясна річ, і результат кращий. Зрештою, ви ще нічого не знаєте про справжню роботу, яка була через вас проведена, про неї я лише збираюся розповісти. Спершу Сордіні не втягував мене в цю справу, але приходили його підлеглі і щодня в «Панському дворі» відбувалися протокольні допити когось із поважних членів сільської громади. Більшість із них була на моєму боці, тільки дехто виявив спротив. Питання вимірювання землі дуже близьке кожному селянину, тут відразу починають підозрювати якісь потаємні домовленості й несправедливості. У незадоволених з'явився свій ватажок, і з їхніх слів у Сордіні склалося враження, що якби я виставив цю справу на голосування засідання представників громади, то не всі голосували б проти виклику землеміра. Таким чином, було висловлено сумнів щодо безапеляційності твердження про непотрібність землеміра. Особливо відзначився тут такий собі Брунсвік, ви, напевно, його не знаєте, можливо, він і непоганий чоловік, але немудрий і вигадько, це зять Лаземана.

– Чинбаря? – запитав К. й описав бороданя, якого бачив у Лаземана.

– Так, це він, – сказав староста.

– Я знаю також його дружину, – сказав К. трохи навмання.

– Можливо, – сказав староста й замовк.

- Вона вродлива, - сказав К. - Але трохи бліда й хвороблива. Ця жінка походить із Замку?

Це було напівпитання. Староста подивився на годинник, налив собі в ложку ліків і похапцем випив.

- Напевно, ви знаєте у Замку самі лише канцелярії і нічого більше? - грубувато запитав К.

- Так, - відповів староста з іронічною, але вдячною посмішкою. - Але це найважливіше. А що стосується Брунсвіка, то якби ми могли викинути його з громади, то майже всі зітхнули б із полегкістю, і Лаземан далеко не виняток. Але тоді Брунсвік мав певний вплив у Селі, він хоча й не оратор, зате крикун, декому цього достатньо. Отож мене змусили виставити питання на голосування засідання представників громади, зрештою, це була єдина перемога Брунсвіка в цій справі, бо ясна річ, що на засіданні більшістю голосів було вирішено, що нікому землемір не потрібен. Це також було вже багато років тому, але досі ця справа ніяк не завершиться. Частково винна в цьому старанність Сордіні, він якнайдетальніше вивчив аргументи більшості та опозиції, а частково причина в дурнуватою марнославстві Брунсвіка, який має численні особисті зв'язки з канцелярією і використовує їх із невичерпним багатством фантазії. Але Сордіні не дав ввести себе в оману Брунсвіку, хіба міг би Брунсвік увести в оману Сордіні? Та щоб не дати увести себе в оману, необхідно було провести нові розслідування, і ще до того, як вони були закінчені, Брунсвік уже вигадував щось нове, він дуже активний, це одна з рис його недоумства. А тепер настав час розповісти про одну особливість апаратної структури нашої канцелярії. У роботі вона одночасно бездоганна і чутлива. Якщо котресь питання розглядається надто довго, може трапитися, що ще до закінчення цього процесу в одній з інстанцій, причому пізніше ніколи неможливо визначити, в якій саме, справа несподівано вирішується і питання автоматично закривається, переважно рішення це дуже правильне, хоч і спонтанне. Це виглядає так, ніби канцелярський апарат не витримує напруги, багаторічного збудження, спричиненого тривалим вирішенням однієї-єдиної справи, а часом ще й не дуже важливої, і самостійно, без допомоги урядників, приймає рішення. Ясна річ, не трапилося ніякого дива, і хтось із чиновників написав відповідне розпорядження або ж віддав його усно, але поки що неможливо встановити, чиє саме це було розпорядження і на якій підставі воно було зроблено. В усякому разі, досі ні нам, ні канцелярії це не вдалося. Усе з'ясується набагато пізніше контрольні органи, але ми про це вже не дізнаємося, зрештою, тоді це вже нікого й не цікавитиме. При цьому, як я вже казав, саме такі рішення переважно дуже слухні, єдиний їхній недолік - те, що про них стає відомо здебільшого дуже пізно і тому трапляється, що ведуться виснажливі дебати про давно вирішені речі. Я не знаю, чи у вашому випадку йшлося саме про таке рішення, - багато аргументів свідчать на користь цієї версії, але не менше - проти неї. Та якщо трапилося саме так, то вам надіслали виклик, і поки ви здійснювали далеку подорож сюди, минуло багато часу, а Сордіні тим часом все ще самовіддано працював над вашою справою, Брунсвік організував змови, і обоє мене мучили. Але це все лише мої припущення, точно мені відомо тільки одне: контрольна інстанція з'ясувала, що з відділу «А» багато років тому було вислано запит до громади, на який досі не отримано відповіді. Нещодавно мене про це запитали, і тут справа з'ясувалася. Відділ «А» задовольнився моєю відповіддю про те, що землемір нам не потрібен, а

Сордіні змушений був визнати, що він у цьому випадку був не уповноважений вести справу, а тому, хоча в цьому й не було його вини, вся проведена ним робота була зайвою, попри те, що вимагала великих затрат нервових зусиль. Якби не те, що з усіх боків, як завжди, навалилася нова робота, а ваша справа надто незначна, можна навіть сказати, найдрібніша з найдрібніших, – усі ми могли б зітхнути з полегшенням, можливо, навіть сам Сордіні. Незадоволеним був лише Брунсвік, але це виглядало сміховинно. Тож уявіть собі мое розчарування, пане землемір, коли тепер, після щасливого завершення цілої справи, – а відтоді теж минуло чимало часу, – раптом з'являється ви, і все знову може початися спочатку. Думаю, ви зрозумієте мою позицію, коли я намагатимуся, наскільки зможу, не допустити цього.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=34339449&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

1

Роман «Замок», написаний Францом Кафкою в 1922 році, це третя спроба написати по-справжньому епічний твір, яку автор вважав такою ж невдалою, як і дві попередні («Процес» і «Америка»), тому в заповіті попросив найближчого друга Макса Брода знищити рукописи, але Брод не виконав останньої волі друга. Часто у такому проханні дослідники вбачають потаємне бажання саме такої розв'язки. Макс Брод писав: «До особливостей стилістичної манери Кафки належить і те, що викреслені місця в його рукописах такі ж досконалі, як і залишені, тому не треба бути великим пророком, щоб прогнозувати, що майбутні покоління видаватимуть його рукописи разом із закресленими абзацами». Саме так і трапилося, у сучасних виданнях «Замку» додаються сторінки із викресленими автором сценами.

Роботі над романом передувала тривала пауза в писанні, тому настроїй Кафки під час роботи надзвичайно схвильований – він коливається між екстазом і повною зневірою, спершу навіть приховує від друзів написане. «Замок» – це підсумок усього життя Кафки, тому у творі зібрані всі теми і конфлікти, які непокоїли його протягом життя. Роман залишився незавершеним, але Макс Брод у передмові до першого видання роману описав завершення роману зі слів Кафки: «Той, хто видає себе за землеміра, врешті-решт отримує хоча б часткову сатисфакцію. Він продовжує свою боротьбу, але помирає від знесилення. Біля його смертного ложа збирається сільська община, а із Замку приходять повідомлення про те, що хоча правової підстави на дозвіл К. жити в Селі і немає, у зв'язку із особливими обставинами йому дозволяється тут жити і працювати». Цей фінал трактується літературознавцями по-різному: як оптимістичне завершення і як іронічний фарс, знування долі.

Цитати зі щоденників подано за виданням: Кафка Ф. Щоденники. 1910–1923 рр. // Всесвіт. – 2000.

2

Цей опис перегукується із записом у щоденнику від 29 січня 1922 року, коли Кафка разом зі своїм лікарем О. Германном поїхав на три тижні до Шпіндлермюле, місцевості в Гігантських горах: «Напади на засніженій вечірній дорозі. Уявлення весь час змішуються, десь так: мое становище в цьому світі жахливе, тут, у Шпіндлермюле, я самотній, та ще й на безлюдній дорозі, де в темряві на снігу раз у раз послизаєшся, та й дорога ця безглузда, не веде до жодної земної мети (до мосту? Чому саме туди? До того ж я до нього й не дійшов), та й у містечку я покинутий (розраховувати на особисту людську допомогу від лікаря я не можу, бо не заслужив її, у мене з ним взаємини тільки гонорарні), нездатний ні з ким познайомитися, нездатний терпіти знайомство, будь-яке веселе товариство викликає в мене безмежний подив (щоправда, тут, у готелі, веселяться не дуже, я не хочу заходити так далеко й стверджувати, нібито винен у цьому я, скажімо, як «людина з надто великою тінню», але тінь моя в цьому світі справді-таки надто велика, і я знову й знову дивуюся, коли бачу, з якою впертістю дехто, одначе, «попри все», бажає жити навіть у цій тіні, саме в ній; але тут усе ж таки додається ще дещо, і про це треба поговорити), й навіть батьки та матері зі своїми дітьми – до того ж я такий покинутий не тільки тут, а взагалі, зокрема й у Празі, на моїй «батьківщині», й покинули мене не люди, це було б не найгірше, я міг би, поки живу, бігти вслід за ними, а я сам покинув себе у взаєминах з людьми, мене покинула снага підтримувати взаємини з людьми, мені до вподоби ті, хто любить, але я сам не можу любити, я надто далекий від усіх, я вигнанець. (...)

Якби все було тільки так, як може здатися на засніженій дорозі, тоді це було б жахливо. Тоді я загинув би, і це треба сприймати не як загрозу, а як негайну страту. Але я перебуваю десь-інде, і тільки притягальна сила людського світу така величезна, що здатна примусити вмиць про все забути. Але й притягальна сила мого світу теж величезна, і ті, що мене люблять,

люблять мене тому, що я «покинутий», і хоч, може, й не в розумінні вайсівського вакууму, а тому, що відчувають: у щасливі часи в іншій сфері я дістаю свободу рухатись, якої тут цілком позбавлений». Це відчуття чужинця, відкинутого і самотнього, – головне відчуття всього роману, який Кафка почав писати відразу після повернення з курорту.

3

Цей сумний і злидений вигляд Села може правити за натяк на те, що селяни покарані за відсутність справжнього Бога в їхньому житті і за ідолопоклонницьке схиляння перед чиновниками, псевдобогам.

4

Прихильники релігійно-містичного трактування роману вбачають у цій фразі підтвердження такого трактування. Вчитель забороняє К. вимовляти ім'я графа Вествеста, як заборонено згадувати всує Бога.

5

Очевидно, авторська описка, бо далі у тексті Амалія чорнява.

6

Прототипом образу Амалії частково вважають чеську перекладачку, журналістку і літератора Мілену Єсенську, з якою Кафка познайомився восени 1919 року і після бурхливого роману і розриву написав «Замок». Мілена була чи не єдиною жінкою в житті Кафки, яка розуміла його і могла оцінити його творчість, але вона не захотіла піти від чоловіка заради Кафки, а він не захотів миритися із її численними коханцями і божемним способом життя.

«Панським двором» також називалася кав'ярня, куди вчашав Ернст Поллак, чоловік Мілени Єсенської, якого дослідники часто вважають прототипом образу чиновника Кламма.

Прототипом образу Фріди частково вважають і Феліцу Бауер, з якою у Кафки багато років тривав роман і листування з якою становить частину творчості Кафки. Ось опис її зовнішності в щоденнику (20 серпня 1912 року) після знайомства: «Фройляйн Ф.Б. Коли я 13 серпня прийшов до Брода, вона сиділа за столом і здалася мені все ж таки схожою на служницю. Та мене зовсім і не цікавило, хто вона, я просто відразу змирився з її присутністю. Порожнє кістляве обличчя, що відверто демонструє свою порожнечу. Відкрита шия. Накинута наопашки блузка. Здавалося, вона була одягнена зовсім по-домашньому, хоч, як з'ясувалося згодом, це було зовсім не так. (...) Майже зламаний ніс, світлі, трохи цупкуваті непривабливі коси, міцне підборіддя. Сідаючи, я вперше придивився до неї, а коли сидів, то вже мав твердий присуд».